

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Katedra pedagogiky

Bakalářská práce

Daniel Díaz

Pedagogické ideje P. Freira

Pedagogical Ideas in Paulo Freire's Work

Praha 2021

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jaroslav Kořa

Poděkování

Rád bych touto formou poděkoval panu docentovi PhDr. Jaroslavu Kořovi, jehož rady byly velice nápomocné. Mé díky patří také celé Katedře pedagogiky FF UK, na níž jsem studoval rád a vždy jsem oceňoval možnost dialogu s vyučujícími.

Dále bych rád poděkoval Mgr. Haně Stehlíkové za její veškerou podporu, které si nesmírně vážím.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 11. 4. 2021

Daniel Díaz

Abstrakt:

Předkládaná práce má teoretický charakter. Jejím cílem je představit pedagogické ideje a myšlenky Paula Freira, jelikož autorovy knihy nebyly přeloženy do českého jazyka. Nejprve představím jeho život, také směry a autory, které jej ovlivnily. Následuje klíčový popis Freireho myšlenek a idejí, které jej proslavily v celém světě. Dále nejsou opomenuty metody alfabetizace, které sám Freire aplikoval. V závěru jsou předloženy ohlasy na jeho učení, tedy jak kritika z řad odborníků, tak i Freireho přínos do vzdělávacího procesu. Závěr je dedikován jeho přesahu do současnosti.

Klíčová slova:

kritické vzdělávání, výchova, nerovnosti, pedagogika, utlačování, marxismus, křesťanství

Abstract:

The submitted thesis is of theoretical nature. Its aim is to introduce pedagogical ideas and thoughts of Paul Freire, since the books of the author have not been translated into Czech. Initially, his life will be described, same as the theories, philosophies and other authors that influenced him. What follows is the crucial portrayal of Freire's thoughts and theories which brought him fame all over the world. Another presented key aspect is alphabetization which Freire himself applied. Ultimately, the responses to his doctrine are provided, thus, both the criticism of other scholars and his contribution to the educational process. The conclusion is dedicated to the crossover of his theories to the present days.

Key words:

critical education, education, inequalities, pedagogy, oppression, Marxism, Christianity

Obsah

ÚVOD	7
1 FREIREHO ŽIVOT	9
1.1 Osobní život Paula Freira.....	9
1.2 Freireho inspirace.....	16
1.2.1 Karl Marx	16
1.2.2 Teologie osvobození	18
1.2.3 Ivan Illich	19
1.2.4 Karel Kosík	20
2 FREIREHO MYŠLENKY A IDEJE	22
2.1 Conscientização	22
2.2 Humanizace a dehumanizace	24
2.3 Svoboda.....	25
2.4 Bankovní koncept	26
2.5 Dialog.....	28
3 METODY ALFABETIZACE	30
3.1 Generative words (Slova vytvářející/plodící)	30
3.2 Slabikáře.....	32
4 DRUHÝ ŽIVOT PAULA FREIRA.....	34
4.1 Ohlasy ve světě	34
ZÁVĚR	40
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	42
SEZNAM PŘÍLOH.....	46

ÚVOD

Bakalářská práce Pedagogické ideje P. Freira byla zvolena na základě mého osobního zájmu týkajícího se nerovností ve vzdělávání. Paulo Freire splňuje zmíněné podmínky, a tudíž byl pro mě vhodným kandidátem. Domnívám se, že v České republice je autor Freire opomíjený. Jeho knihy nebyly bohužel přeloženy do českého jazyka. Dá se ovšem o něm dozvědět i z dějin pedagogiky a dalších disciplín pedagogiky, či dokonce z různých příbuzných oborů. V dějinách pedagogiky se o Freirem píše pouze lapidárně. V zahraničí je to odlišné. Paulo Freire je známý autor, jehož přesah lze nalézt i v příbuzných oborech a disciplínách.

Lze se domnívat, že práce se zahraniční literaturou může mnohé badatele a zájemce o jeho myšlenky limitovat, a tedy možná proto zůstává stranou. Další možnou překážkou může být také samotný překlad Freireho myšlenek, protože je nesnadné psát tak, aby přesný překlad odpovídal českému jazyku. V anglickém jazyce mohou mít jeho názvy myšlenek více významů, jelikož nelze vždy exaktně vystihnout odpovídající význam. Proto jsem v textu příležitostně pracoval i s jeho původní terminologií, aby si každý čtenář mohl sám přeložit, co daný název může znamenat.

V bakalářské práci budu z velké části pracovat se zahraniční literaturou, z české literatury příliš nečerpám. Svou pozornost věnuji samotným knihám Paula Freira, tedy pracuji s primární literaturou, také se zahraniční sekundární literaturou. Volba zahraniční literatury je také z toho důvodu, že v posledních letech vyšla řada knih o Freirovi.

Cíl této práce je omezen na pedagogické myšlenky a ideje Paula Freira. Ergo, představit Freireho pedagogické metody a spolu s ním i život samotného velikána. Mým záměrem není vystihnout další možný přesah do příbuzných oborů, vzhledem k rozsahu práce. Čtenářům této práce ale doporučuji, aby si přečetli samotné knihy Paula Freira. Sekundární literatura nemusí být odpovídající, může se lišit interpretacemi a různými náhledy na Freireho myšlení.

V první kapitole je představen Paulo Freire, představím autorův život, neboť i dětství Paula Freira se odráželo v jeho myšlenkách a zásadně tak ovlivnilo, kam bude jeho celoživotní práce směřovat. Budou zároveň přiblížené historické události, kvůli nimž se musel Freire uchýlit do exilu. Dojde také na Freireho první spisy, které byly založeny na jeho práci v terénu. Mimo jiné bude také zachyceno autorovo působení v zahraničí společně se životem v exilu. Kromě

představení života je rovněž nastíněno, jaké osobnosti a směry ovlivnily Freireho pedagogické myšlení.

V druhé kapitole jsou představeny klíčové teze bakalářské práce, tedy pedagogické ideje a myšlenky Paula Freira. V této kapitole čerpám zejména z knihy *Pedagogy of the Oppressed*. Je zapotřebí, aby byly uvedeny jeho klíčové ideje, protože tyto ideje vznikaly i díky Freireho praxi. Především jeho myšlenky byly ovlivněny směry a mysliteli z předchozí kapitoly. Nutno podotknout, že pozornost je věnována Freireho interpretaci školního systému a zároveň nabízí, jak se může školní vzdělávací systém změnit.

Ve třetí kapitole jsou nastíněny Freireho metody, jež mohly přispět k řešení problému negramotnosti ve světě. Tyto metody Freire sám praktikoval a vymyslel, měl s nimi dobré zkušenosti. Metody na snížení negramotnosti měly praktický účel, protože byly implementovány do projektů, které byly celosvětově známé. Freire světu nabízí řešení, jak z této situace ven. Pedagogické myšlení dostává celosvětový rozměr, neboť Freireho pohled na negramotnost získal velkou pozornost.

V závěrečné kapitole bude zmíněna kritika Freira. Tato kritika byla vznesena širokou, ale i odbornou veřejností, neboť mnohdy Freire nevysvětloval své metody konkrétněji. Nebylo jasné, jak postupovat v případě, že nebude úspěšná snaha zaktivizovat žáky. Metody Freira pod kritikou odborníků ve světě byly místy až nemilosrdně odsuzovány. Zároveň je poukázáno, jak se Freire s kritikou vyrovnával. V této kapitole je také zmíněno, v čem jeho myšlenky odkrývaly problematiku vzdělávacího systému, a v čem měly jeho metody značný přínos do pedagogického myšlení. Celá kapitola je završena Freireho odkazem a přesahem do současnosti.

1 FREIREHO ŽIVOT

1.1 Osobní život Paula Freira

Paulo Freire, celým jménem Paulo Reglus Neves Freire, se narodil 19. září 1921 v severovýchodním brazilském městě Recife. Původně jeho druhé jméno mělo být Regulus, ale na úřadě omylem vynechali písmeno. Freireho matka dosáhla středoškolského vzdělání, ovládala francouzštinu na velmi dobré úrovni. Otec byl zaměstnán v armádě na postu armádního důstojníka.¹ Freireho rodina nebyla nikterak vysoce postavena, patřila spíše mezi marginalizovanou menšinu.

Freire se naučil číst a psát ještě před nástupem do první třídy. Ve svém okolí se učil slova, jimiž byl obklopen, což se později projevilo i v jeho práci. Učil se psát na zem pomocí klacků ze stromu.² Prožil klidné a radostné dětství, ale také zažil bídu a hlad. Ve své korespondenci se Freire vracel ke svému mládí a velmi detailně líčil své dny o hladu. Při studiu různých textů se nemohl náležitě soustředit, také se pokoušel nepodléhat spánku. Chvillemi se domníval, že je pod vlivem omamných látek.³ Když si jeho rodina vedla lépe a měl zajištěny základní lidské potřeby, byl schopen většího soustředění, a jeho studijní výsledky byly záhy vynikající.⁴

Freire byl v brzkém věku ovlivněn ekonomickou krizí v roce 1929. Krize měla původ v New Yorku, posléze zasáhla i Jižní Ameriku. Výdaje se zvýšily a Freireho rodina byla nucena se přestěhovat do města Jaboatão, kde životní náklady nebyly tak vysoké. Když bylo Freiremu 13 let, jeho otec zemřel.⁵ Skonal kvůli dlouhodobým dopadům ekonomické krize. V roce 1929 došlo ke krachu na burze v New Yorku a krach se dotknul lidí na celém světě. Lidé propadali depresím, přicházeli o práci a došlo k nárustu sebevražd. Následky krize byly hmatatelné i v okolí Freira. Obstarávání potravin pro rodinu bylo zajišťováno krádežemi, v neposlední řadě mladý Paulo musel opustit základní školu, jelikož bylo nutné, aby někdo zajistil výpadek rodinných příjmů. Freire tak sám na sobě zakusil, jaké to je žít v chudobě. V mnoha ohledech soucítit s chudými, protože mezi chudé v dětství patřil.⁶

Paulo Freire již jako mladý nevěřil, že je jeho život předem určen okolnostmi. Nechtěl věřit v realitu, v níž se nedá dosáhnout změny. Freire si přitom kladl otázku, proč je jeho rodina

¹ GADOTTI, M. *Reading Paulo Freire*, s. 1

² *Ibidem*, s. 2

³ FREIRE, P., MACEDO, D. P., *Letters to Cristina*, s. 14

⁴ GADOTTI, M. *Reading Paulo Freire*, s. 5

⁵ *Ibidem*, s. 3

⁶ DÍAZ, K. *Paulo Freire* [online]. [cit. 2021-01-04]. Dostupné z: <https://iep.utm.edu/freire/>

v takové tíživé situaci. Vyžadoval změnu nejen pro sebe, ale i pro celý svět. Věděl o společenských nekalostech a zažil nevládné, a tomu chtěl učinit přítrž.⁷

Když Freire nastoupil na střední školu do prvního ročníku, bylo mu 16 let, přičemž jeho spolužákům bylo 12 let. Pociťoval značné rozdíly, i co se ontogenetického vývoje týče, jenže více jej mrzelo, že nezapadá do kolektivu. Spolužáci, s nimiž se vídal denně, byli upravení, měli hezké oblečení a nemuseli se obávat, že by zůstali o hladu či nezajištěni.⁸ Mladý Freire se bál pokládat otázky v průběhu vyučování, neboť by čelil výsměchu. Také byl vystaven posměškům kvůli svému oblečení, poněvadž nosil kratší kalhoty, než odpovídalo věku. Ve městě Jaboatão se mu ale dostávalo uznání a mezi přáteli z chudších částí měl dobrou pozici. Byl sebejistý a mohl tak vyjadřovat své emoce, aniž by byl negativně sankcionován.⁹

Po střední škole se vydal na cestu k získání vysokoškolského titulu, byl přijat na Právnickou fakultu v Recife. Během studií se seznámil se svou životní družkou Elzou, s níž uzavřel manželství, jež vydrželo 40 let. Elza pracovala jako učitelka na prvním stupni a byla pro Freireho největší životní oporou. Přála si, aby se Freire oddal svým studiím, a zároveň mu pomohla zpracovat metodu, díky níž se stal průkopníkem na odstranění negramotnosti.¹⁰

Po úspěšně dokončeném studiu práv setrval Freire ve svém povolání pouze krátkou dobu. Jednou, když se vrátil domů, řekl své družce, že již nechce pracovat jako právník, neboť neshledal právo lukrativním. Byl přesvědčen, že být právníkem je průměrná práce.¹¹ Svou pozornost obrátil k učitelství a učil portugalštinu, protože jazyku věnoval velkou péči.¹² Během učitelství Freire dostal nabídku od absolventa, zda by se nechtěl stát součástí nedávno založené *Průmyslové sociální služby* (SESI¹³). Nebyl si jist, zda má nabídku přijmout, znamenalo by to krok do neznáma a nevěděl, co od takové práce očekávat.¹⁴

⁷ FREIRE, P., MACEDO, D. P., *Letters to Cristina*, s. 13

⁸ GADOTTI, M. *Reading Paulo Freire*, s. 3

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, s. 4

¹¹ FREIRE, P. *Pedagogy of Hope*, s. 9

¹² DÍAZ, K. *Paulo Freire* [online]. [cit. 2021-01-06]. Dostupné z <https://iep.utm.edu/freire/#H2>

¹³ SESI (Social service of industry) je instituce, jež pracuje s lidmi na okraji společnosti, za úkolem zlepšit kvalitu vzdělávání a postupně zvyšovat úroveň školství v Brazílii. Mimo jiné poskytuje sociální pomoc rodinám a dále zlepšuje kvalitu života pracujících. Poskytuje přehled i o kulturním dění, různých sportovních událostech a podobně. Snaží se zvyšovat povědomí o kulturním životě. Byla založena v roce 1946 a funguje až doposud. Viz. *SESI: Serviço Social da Indústria* [online]. [cit. 2021-01-06]. Dostupné z: <http://www.portaldaindustria.com.br/sesi/en/about/sesi/>

¹⁴ FREIRE, P. *Pedagogy of Hope*, s. 8

Práce v SESI se ale nakonec zhostil s veškerým nasazením. Ve svém zaměstnání měl možnost uplatnit své nápady na zlepšení vzdělávání a také služeb, jež byly nabízeny klientům organizace. V instituci získal záhy příznivé hodnocení, poněvadž jeho názory se shodovaly s názory kolegů.¹⁵

V SESI byl Freire v kontaktu s dělníky, zemědělci, o nichž se vědělo, že žijí na okraji společnosti. Původní ideje organizace SESI byly deklarovány zřetelně, šlo o to, aby byl zlepšen život pracujících. Nejednalo se tedy o kritiku jejich stylu života či snahu o indoktrinaci. Také Freire chtěl lidem porozumět a ukázat, že mají možnost dosáhnout zlepšení svého postavení v životě a dosáhnout svéprávnosti. Převážná část jeho práce spočívala v prohloubení spolupráce mezi pedagogy, dětmi a rodiči.¹⁶ Tato oblast činnosti organizace spadala pod Freira a byl to úkol, na němž pracoval samostatně.

Freire začal mapováním prostředí, zval si rodiče na konzultace, vedl s nimi dialogy, kladl jim běžné i formální otázky. Nejednalo se ale o dialogy, s nimiž se pracující setkávali, když například šli na úřad, na němž tamější úředníci zemědělci opovrhovali. Rodiče z chudších sociálních vrstev měli často osobní problémy, což odvádělo jejich pozornost od dětí, případně od školy. Cílem jednání s nimi bylo, aby rodiče věnovali svou pozornost také dětem a jejich školní výuce. Neměli být pouze pasivní, ale měli mít svůj osobní podíl na vzdělání svých dětí.¹⁷

V SESI byl zahájen projekt v čele s Freirem, jenž by zmapoval více částí města Recife spolu s venkovem. Nešlo o obtížné vybudování zázemí projektu, protože celý projekt neměl ani sofistikovaný systém a obsahoval značné metodologické nedostatky. Freire si byl vědom chyb a problémů, ale více lpěl na tom, aby vůbec sehnal participanty. SESI nabízela rodičům s dětmi lékařskou péči, pomoc ve škole, sportovní aktivity a další rekreace. Nadto ale byli rodiče tázáni, zda své děti trestají, jaké mají vztahy v rodině, či jak své děti odměňují.¹⁸

¹⁵ FREIRE, P., MACEDO, D. P., *Letters to Cristina*, s. 81

¹⁶ GADOTTI, M. *Reading Paulo Freire*, s. 7

¹⁷ FREIRE, P. *Pedagogy of Hope*, s. 12

¹⁸ *Ibidem*.

Výsledky, jež se Freirovi dostaly, byly velmi ohromující a sám vůbec neočekával takové závěry. Hrubé prohřešky byly trestány spíše uprostřed města Recife, na venkově netrestali rodiče své děti vůbec či velmi zřídka, a to v malé míře. Jelikož Recife se nachází na východním pobřeží, lidé z venkova se věnovali rybnářství. Na venkově byli dle Freira obyvatelé více svobodní, oddávali se přírodě. Ve městech se tresty variovaly, od zamykání v pokoji po přivazování ke stromu, až po klečení. Venkované byli svobodnější než lidé ve městech, a právě tento moment Freira výrazně ovlivnil v otázkách týkajících se svobody.¹⁹

Po sumarizování dat došlo na prezentaci výsledků rodičům, kteří byli také pozváni. Mohli se účastnit debaty a vyjádřit své názory.²⁰ Jeden z rodičů toho náležitě využil a vysvětloval Freiremu své jednání, proč například uhodí svého potomka, a proč nevěnuje pozornost škole. Rodič popisoval, jak musí žít ve svých stísněných místnostech, čelit nedostatku prostoru a nevyhovujícím pracovním podmínkám. Veškeré líčení Freira ovlivnilo, poněvadž si rodiče pamatoval a vracel se ve svých vzpomínkách k předchozím debatám.²¹

Zmínka o pozici Freireho v SESI je důležitá, protože během působení v organizaci měl Freire možnost nahlédnout do života obyčejných lidí. V organizaci SESI získal dostatek podnětů a materiálů k disertaci. Ještě ale předtím přišla další pracovní nabídka v *Oddělení pro výzkum a plánování*.²² V této práci dostal významnější úkol: pracovat na studiích, v nichž by se zaměřoval na vzdělávání marginálních skupin lidí. Studie prezentoval na konferencích. Základní ideje jeho výzkumů byly založené na participaci, odpovědnosti a solidárnosti.²³

V roce 1959 Freire obhájil disertaci na téma *Současné vzdělávání v Brazílii (Educação e Atualidade Brasileira)* v oboru Filozofie výchovy na *Vysoké škole výtvarného umění v Recife*. V disertaci kritizuje podobu tehdejšího školství v Brazílii. Domáhal se změny, protože tvrdil, že současná škola žákům neposkytuje prostor pro kreativitu, pro svobodné vyjadřování ke kurikulu, je staromódní a šance na získání vzdělání jsou nerovnoměrné. V disertační práci se dají nalézt počátky myšlenek, které později rozpracovává do svých knih.²⁴

¹⁹ *Ibidem*, s. 14

²⁰ *Ibidem*, s. 15

²¹ *Ibidem*, s. 19

²² Oddělení shromažďuje data o obcích a regionech. Data zahrnují lokální problémy, dále data o přírodních podmínkách daného území. Díky těmto datům tak například Oddělení dává prostor případným investorům. Viz také *Regional Divisions of Brazil*. Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística [online]. [cit. 2021-04-10]. Dostupné z: <https://www.ibge.gov.br/en/geosciences/territorial-organization/regional-division/21536-regional-divisions-of-brazil.html>

²³ DÍAZ, K. *Paulo Freire* [online]. [cit. 2021-01-14]. Dostupné z <https://iep.utm.edu/freire/#H4>

²⁴ GADOTTI, M. *Reading Paulo Freire*, s. 8

V disertaci se ale v lecčem mýlil. Jsa si toho vědom, dílo přepracoval a později vydal jako prolegomena s názvem *Výchova a praxe svobody (Educação como prática da liberdade)*.²⁵

V publikaci otevřeně požadoval výchovu, jež bude vstřícnější k utlačovaným; výchovu, v níž učitel i žák budou mít egalitářské postavení a bude obsahovat uvědomovací proces – *Conscientização*.²⁶

Následující roky Freire zasvětil vytváření programů věnujících se gramotnosti, jelikož se v částech Brazílie vyskytovala negramotnost. Kurzy probíhaly v letech 1963–1964, konaly se ve větších městech jako například San Paulo, Rio Grande, Bahía. Kapacita se lišila, ale průměrně bylo zapsáno okolo 6 000 lidí. Kurzy vycházely z Freirových poznatků a jeho děl, které postupně zpracovával.²⁷ Freire se měl stát vedoucím projektu, přestože mu nebyl přislíben honorář. Ztělesňoval symbol odstranění negramotnosti. Freire souhlasil, ale měl podmínku, že projekt nebude pod politickou záštitou. Dokonce žádal, aby projekt nebyl navštíven jakýmkoliv politikem. Ani jedné podmínce nebylo vyhověno.²⁸

V té době věnoval pozornost projektu i prezident João Goulart, což byl nacionální populistický levicový politik.²⁹ Prezident Goulart navštívil oblast Angicos a navrhnul Freiremu, jestli nechce koordinovat *Národní plán pro gramotnost*. Plán obsahoval důkladné sepsání bodů, podle něhož bude postupně negramotnost vymýcena.³⁰

Veškeré snažení ale přerušil vojenský převrat v roce 1964, v němž byl João Goulart svržen. Freireho materiály byly zkonfiskovány. Byl obviněn, že je komunista, a také byl tázán, zda si je vědom, že jeho metody jsou podobné metodám Stalina, Hitlera, Mussoliniho.³¹

Freire anticipoval, že dojde k pokusu o svržení vlády, neboť v Brazílii probíhaly dlouhodobé nepokoje. Své družce se svěřil, že pokud bude pokračovat ve své práci ještě 2 roky, bude buď uvězněn, nebo si jeho práce všimne UNESCO. Naděje ale skončily v neprospěch Freira, poněvadž byl uvězněn. Snažil se vyhnout vězení, navštívil svého přítele Luiza Bronzeada, což byl předseda parlamentu za *Národní demokratické sdružení*. Domníval se, že zůstane jen po

²⁵ FREIRE, P. *Pedagogy of Hope*, s. 10

²⁶ CIPRO, M. *Prameny výchovy: Galerie světových pedagogů. Dvacáté století*, s. 625

²⁷ *Ibidem*, s. 623

²⁸ GADOTTI, M. *Reading Paulo Freire*, s. 31

²⁹ PEČÍNKA, P. *Od Guevary k zapatistům: přehled, složení a činnost gerilových hnutí Latinské Ameriky*, s. 73

³⁰ GADOTTI, M. *Reading Paulo Freire*, s. 32

³¹ *Ibidem*, s. 35

nezbytnou dobu, než se věci dají zpět do pořádku. Měl v úmyslu dále zůstat v Brazílii, i přes riziko, že by byl uvězněn při návratu do Recife.³²

Nakonec byl odsouzen k 75 dnům vězení. Neměl o mnoho více možností než zažádat o exil; pokud by tak neučinil, setrval by ve vězení.³³

Ergo, Freireho rodina se odebrala do exilu, v němž byla od roku 1964 až do roku 1980. Azyl mu byl nabídnut v Bolívii, jenže rozhodl se pro Chile, protože v této zemi probíhala agrární reforma, v níž Freire sehrál klíčovou roli.³⁴ V Chile měl Freire prostor pro sesbírání materiálů a podkladů pro jeho věhlasnou knihu *Pedagogia Do Oprimido* (ang. *Pedagogy of the Oppressed*), vydanou v roce 1968, v anglickém překladu v roce 1970. Kniha byla pravicovým křídlem označena za velmi násilnou a zaměřenou proti Křesťanské demokracii. V leckterých částech světa byla zakázána, především v zemích Jižní Ameriky a také v některých zemích Afriky.³⁵ Freire poprvé v Chile inkorporoval myšlenky Karla Marxe do svých děl.³⁶

Exil měl velký dopad na Freira i jeho rodinu. Myslel si, že se bude moci vrátit do své země a pokračovat ve své práci. Realitu exilu přijímal stejně jako ve svém mládí, kdy nevěřil, že je fatální. Víra v lepší zítřky a v návrat do Brazílie byly pro něj daleko příznivější vizí než truchlit nad minulostí.³⁷ Začal tudíž přemýšlet nad působením v Chile a kladl si otázku, zda by nebylo lepší opustit zemi a šířit své učení dále. Dostal pozvánky na univerzity v Severní Americe a také v Evropě.

V roce 1969 dostal pozvání od *Harvardské univerzity* a od *Světové rady církví*³⁸ (World Council of Churches), jejíž sídlo je v Ženevě.³⁹ Pokud by Freire opustil Latinskou Ameriku, znamenalo by to pro něj, že by ztratil kontakt s tímto kontinentem. Navrhnul proto, že na Harvardu bude

³² *Ibidem*, s. 34

³³ *Ibidem*, s. 35

³⁴ DÍAZ, K. *Paulo Freire* [online]. [cit. 2021-01-17]. Dostupné z <https://iep.utm.edu/freire/#H4>

³⁵ GADOTTI, M. *Reading Paulo Freire*, s. 38

³⁶ CARNOY, M., TARLAU R., *Paulo Freire's Continued Relevance for U.S. Education* s. 222. In. TORRES, C. A., *The Wiley Handbook of Paulo Freire*.

³⁷ Freire, P. *Pedagogy of the Heart*, s. 67

³⁸ Jak již z názvu vyplývá, jedná se o mezinárodní sdružení církví, které má za úkol sdružovat veškeré křesťanské církve. V této organizaci má vyznavač víry možnost debatovat, reflektovat a pracovat s představiteli různých církví, aniž by byl napadán či ostrakizován. Úkolem rady je jednoznačně unifikovat církve, ale také například pomáhat lidem odstraňovat bariéry v komunikaci, udržovat svobodu bádání a také bojovat za mír a sociální spravedlnost. V organizaci je více než 110 zemí z celého světa a víc jak 500 milionů křesťanů. Viz *World Council of Churches: What is the World Council of Churches?* [online]. [cit. 2021-01-17]. Dostupné z: <https://www.oikoumene.org/about-the-wcc>

³⁹ GADOTTI, M. *Reading Paulo Freire*, s. 39

po dobu 6 měsíců, poté se vydá do Ženevy. Cestování pro něj znamenalo, že bude schopen šířit své myšlenky po celém světě.⁴⁰

Na Harvardu byl hostujícím profesorem v *Centru pro vzdělávání*, kde vydal publikaci *Cultural Action for Freedom*, v níž uvádí původní ideje lidských práv a vymezuje se proti kulturní invazi. Freire působil i na Stanfordské univerzitě, kde vedl seminář přibližně pro 25 lidí.⁴¹ Žádostí o účast na semináři bylo několik stovek. Seminář byl veden jako diskuse, ale byli vybráni zájemci, kteří by vytěžili co nejvíce ze setkání. Koncept semináře neměl být jako výukový, v němž by Freire vykládal své učení. Byl nabízen pedagogům a budoucím učitelům.⁴² Po příchodu do Evropy, přesněji do Švýcarska, pracoval pro již zmiňovanou *Světovou radu církvi* na postu konzultanta pro země třetího světa.⁴³

V této organizaci se mu dostala skvělá příležitost v roce 1975, protože byl pozván ministrem školství do Guinea-Bissau. Podílel se na projektu národní gramotnosti. Guinea-Bissau je malá země na západě Afriky. Země měla bohaté zkušenosti s národním osvobozením, neboť trvalo patnáct let. Byla to Freireho první zkušenost v Africe.⁴⁴ Následující 3 roky zasvětil Freire práci v zemi São Tomé and Príncipe, situované taktéž v západní Africe, kde opět participoval na národním plánu gramotnosti. O pár let později Freire obdržel dopis, v němž ministr školství uvádí, že 72 % obyvatel, již se zúčastnili vzdělávacího programu, se naučilo číst a psát. Důkazem byl dopis, jenž napsal jeden z absolventů.⁴⁵

Freire byl ve své celoživotní práci velice úspěšný, a jako důkaz může posloužit několik ocenění *doctor honoris causa* z *Open University* ve Velké Británii, *Louvain univerzity* v Belgii, univerzity v Michiganu, univerzity v Ženevě. Také přijal řadu pracovních nabídek ze zemí jako Itálie, Indie, Angola, Fidži, Austrálie.⁴⁶

V roce 1979 Freire četl noviny, v nichž stálo, že se může vrátit do Brazílie. Nemohl uvěřit, že je to možné, a vyčkával, zda se okolnosti ještě nezmění. Nechtěl mít plané naděje, že by se mohl svobodně ocitnout na své rodné půdě. Obdržel mnoho telefonátů, že se může vrátit, a tak začal administrativní proces, jenž trval rok. Freiremu bylo 58 let, když se vrátil do Brazílie.⁴⁷

⁴⁰ *Ibidem*, s. 41

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² CARNOY, M., TARLAU R., *Paulo Freire's Continued Relevance for U.S. Education* s. 223–224. In. TORRES, C. A., *The Wiley Handbook of Paulo Freire*.

⁴³ GADOTTI, M. *Reading Paulo Freire*, s. 39

⁴⁴ *Ibidem*, s. 45

⁴⁵ *Ibidem*, s. 47

⁴⁶ *Ibidem*, s. 48

⁴⁷ FREIRE, P. *Pedagogy of the Heart*, s. 71–72

V Brazílii se podílel na vzniku centra věnujícímu se vzdělávání a společnosti. Centrum se věnovalo výzkumu a také vzdělávání učitelů, kteří pracovali v oblasti popularizace vzdělávání. Dále se zasvětil postgraduálnímu vzdělávacímu programu na *Katolické univerzitě* v Recife a stál u založení *Centra studií v Sao Paulu*.⁴⁸

Paulo Reglus Neves Freire zemřel 2. března 1997 v Sao Paulu, příčinou smrti byl infarkt. Jeho první žena Elza zesnula v roce 1986. Druhá žena Ana Maria Araujo Freire, s níž se oženil v roce 1988, věnovala svému manželovi několik publikací a článků, je stále akademicky činná. Freire měl 2 syny (Joaquin a Ludgardes) a 3 dcery (Magdalena, Cristina, Fatima).⁴⁹

1.2 Freireho inspirace

1.2.1 Karl Marx

Freire byl velmi inspirován spisy Karla Marxe. Ve spisu *Teze o Feuerbachovi* Marx uvádí, že: „Lidé jsou produkty jiných okolností a změněné výchovy, ale zapomíná, že okolnosti mění právě lidé a že sám vychovatel musí být vychován.“⁵⁰ Freire je rovněž přesvědčen, že právě ony okolnosti mění člověka. Ani ve svém mládí Freire nevěřil, že je předem odsouzen k bídnému životu. Proto se pokoušel vyvrátit, že naše realita je determinována a nelze ji měnit. V Marxově výkladu se dočetl, že historie směřuje k překonání sebeodcizení, které je způsobeno třídním rozdělením a bojem.⁵¹

Marxův další výrok, jenž byl pro Freira signifikantní, zní: „Filosofové svět jen různě vykládali, jde však o to jej změnit.“⁵² Kdykoliv Freire kritizuje vzdělávání a jeho nedostatky, současně podává návrhy na řešení a vysvětluje, čím je systém zaostalý. Freiremu vskutku šlo o změnu, jednalo se mu o transformaci školského systému, v němž je prioritou, aby vzdělávání bylo dostupné každému, kdo o něj požádá.

⁴⁸ GADOTTI, M. *Reading Paulo Freire*, s. 69

⁴⁹ PACE, E. *Paulo Freire, 75, Is Dead; Educator of the Poor in Brazil* [online]. [cit. 2021-01-17]. Dostupné z: <https://www.nytimes.com/1997/05/06/world/paulo-freire-75-is-dead-educator-of-the-poor-in-brazil.html>

⁵⁰ MARX, Karl., *Teze o Feuerbachovi*. In MARX, Karl. *Odcizení a emancipace člověka*, s. 133

⁵¹ DALE, J., HYSLOP-MARGINSON, E.J. *Paulo Freire: Teaching for Freedom and Transformation: The Philosophical Influences on the Work of Paulo Freire*, s. 108

⁵² MARX, Karl., *Teze o Feuerbachovi*. In MARX, Karl. *Odcizení a emancipace člověka*, s. 134

Další velká myšlenka, jež ovlivnila Freireho, se týkala lidského odcizení od práce. Marx se domníval, že odcizení pochází z kapitalistického vykořisťování. Vztah, jenž je mezi buržoazií a proletariátem, je nerovnoměrný, protože výrobní prostředky patří buržoazii, nikoliv proletariátu. Tím kapitalista má většinu zisku, ačkoliv obě frakce kapitalismu věnují své produkty i služby.⁵³

Freire vztah mezi buržoazií a proletariátem převzal a modifikoval v podobě humanizace a dehumanizace. Dehumanizovaný člověk je utlačován a vykořisťován, neboť humanizace mu byla odepřena. Nemá nárok na vlídné zacházení, ve škole je kurikulum upravováno v režii humanizovaného. Škola je přizpůsobena vládnoucímu humanizovanému a záměrně nedává prostor pro diskusi, dehumanizovaný nemá nárok rozhodovat, co se bude učit. Ten je od toho, aby poslouchal příkazy, a rozhodně se nemá ptát. Humanizovaný tedy využívá svou moc k podmanění dehumanizovaných.⁵⁴

Tím se samozřejmě prosazuje cíl výchovy, podle něhož dehumanizovaný interiorizuje podobu humanizovaného, má stejné hodnoty, stejné cíle. Humanizovaný je příklad, neboť úsilí se vynakládalo právě proto, aby dehumanizovaný dosáhnul takového statusu jako jeho pán.⁵⁵ S Marxem je Freire ve shodě, Freire vsutku přejal pojmy jako *utlačovaný* a *utlačovatel*, pro ilustraci, řečeno Marxem: „Celá dosavadní společnost spočívala, jak jsme viděli, na protikladu utlačujících a utlačovaných tříd.“⁵⁶ Marx proklamoval, že ideologii si vládnoucí třída podřídí, protože ideologie bude zároveň formovat vědomí. Veškeré naděje u Marxe i Freireho spočívají v nalezení vyhovujících podmínek pro obě frakce. Aby utlačovatel netěžil pouze z utlačovaných, ale aby byly stanoveny podmínky, jež mohou vyhovovat jak utlačovanému, tak utlačovateli.⁵⁷

⁵³ DALE, J., HYSLOP-MARGINSON, E.J. *Paulo Freire: Teaching for Freedom and Transformation: The Philosophical Influences on the Work of Paulo Freire*, s. 111

⁵⁴ *Ibidem*, s. 112

⁵⁵ *Ibidem*, s. 118

⁵⁶ MARX, K., ENGELS, F. *Komunistický Manifest*, s. 40

⁵⁷ DALE, J., HYSLOP-MARGINSON, E.J. *Paulo Freire: Teaching for Freedom and Transformation: The Philosophical Influences on the Work of Paulo Freire*, s. 119

1.2.2 Teologie osvobození

Freire byl dále ovlivněn sociálním hnutím jménem *Teologie osvobození*, které má své kořeny v Latinské Americe. Hnutí, jak již z názvu vyplývá, se věnovalo výkladu křesťanství. Sociální hnutí se snažilo odpovědět na otázku, proč se církev zmítá v krizi. Velká pozornost byla dedikována sociálním problémům ve světě, jako jsou například chudoba, nerovnoměrné postavení ve společnosti, zničené životní prostředí a dále. Neměl být zájmem pouze Bůh, ale právě každodenní život.⁵⁸

Teologové se ptali: „Jak mluvit o Bohu, jak proklamovat Boha, jakožto Otce v tomto nehumánním světě?“⁵⁹ Teologie osvobození se orientuje na každodenní život běžných obyvatel, tím se mění i interpretace Bible, protože prostor teologických úvah je zasvěcen například pasáží vykoupení. Hnutí pracovalo s chudým obyvatelstvem, neboť to bylo na okraji společnosti. Hnutí unifikovalo populaci za cílem zlepšení života, sociální pomoci a vzdělávání. Do popředí se dostává *Zjevení Janovo*, zejména kvůli víře v naději, když se člověk potýká s výše zmiňovanými obtížemi.⁶⁰

Teologie osvobození není jen shromažďování informací či četba textů, kterým běžný občan nerozuměl. V hnutí se víra stává součástí každodenního života, je praktická a výklad je blízký všem utlačovaným.⁶¹ Zároveň hnutí přejímá myšlenky i z humanitních věd. Lze se domnívat, že právě proto je hnutí člověku tak důvěrné.⁶²

Pro Freireho *Teologie osvobození* měla důležité zastoupení, protože autor implementoval myšlenky hnutí do své práce. Měl blízko ke křesťanství, jelikož vyrůstal v katolickém prostředí.

⁵⁸KAROLA, J. *Teologie sociální*. Sociologická encyklopedie [online]. [cit. 2021-01-31]. Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Teologie_soci%C3%A1ln%C3%AD

⁵⁹ GUTIERREZ, G. *The Task and Content of Liberation Theology*. In. ROWLAND, Ch. *The Cambridge Companion to Liberation Theology*, s. 28

⁶⁰ ROWLAND, CH. *The Cambridge Companion to Liberation Theology*, s. 2

⁶¹ *Ibidem*, s. 3

⁶²KAROLA, J., *Teologie sociální*. Sociologická encyklopedie [online]. [cit. 2021-01-31]. Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Teologie_soci%C3%A1ln%C3%AD

1.2.3 Ivan Illich

Kritika podoby školství nebyla pouze u Freira, dalším možným kritikem, lze říci, že i radikálnějším, byl Ivan Illich. Autoři (Paulo Freire, Ivan Illich) byli protagonisty později vzniklého proudu *Kritické pedagogiky*. Illich na rozdíl od mnoha jiných reformátorů nevěřil, že škola má smysl či budoucnost. Nesnaží se nalézt řešení, jak školu změnit. Proto navrhuje, aby se zrušila, aby společnost byla odškolněna.⁶³

Proto Illich navrhuje alternativu, aby vznikly sítě neboli servery, v nichž by lidé navazovali kontakty, řešili aktuální problémy. Takové sítě by mohly být veřejné, ideálně někde zaznamenané v databázi, za účelem hledání stejného tématu. Lidé by se scházeli, mohli se vzájemně obohacovat a zároveň vést debaty. Takové sítě by samozřejmě nespádaly pod žádnou instituci, neboť i instituce jako takové Illich rovněž kritizoval.⁶⁴

Co spojilo Freira a Illicha byla snaha o signifikantní změnu ve vzdělávacím procesu. Oba obhajují humanistické pojetí člověka, respektují svobodu a jsou přesvědčeni, že změna je důležitá i v politice.⁶⁵ Illich také upozorňuje na problém školství, kde se klade důraz na memorování faktů, a je přesvědčen, že memorování nevede k nějakým výsledkům.⁶⁶ Ve své knize *Odškolnění společnosti* Illich zmiňuje i svou vzpomínku na Freira a jeho metody. Uvádí příklad, kdy byl svědkem, že díky Freireho metodám se negramotní stávají orientovanými ve společnosti.⁶⁷

Illich založil *Interkulturní dokumentační centrum* (CIDOC) v roce 1961 v Cuernavacu, jelikož to byl částečně i požadavek Jana XXIII., protože bylo důležité předcházet jakémukoliv radikalismu v Latinské Americe. Úkolem bylo zjistit, jak si vede Římskokatolická církev v Latinské Americe, a zároveň to bylo odpovědí na kubánskou revoluci v roce 1959. Vatikán se obával, že s příchodem komunismu není jisté, zda se komunismus nestane doktrínou v celé Jižní Americe, a v neposlední řadě se církev obávala rozšíření protestanství.⁶⁸ CIDOC sloužil jako misionářské centrum pro pracovníky, kteří chtěli mapovat situaci v Jižní Americe, zároveň ale školilo a vzdělávalo misionáře.⁶⁹

⁶³ GADOTTI, M. *Reading Paulo Freire*, s. 112

⁶⁴ ILLICH, I. *Odškolnění společnosti*, s. 27

⁶⁵ GADOTTI, M. *Reading Paulo Freire*, s. 115

⁶⁶ ILLICH, I. *Odškolnění společnosti*, s. 26

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ BRUNO-JOFRÉ, R., ZALDÍVAR IGELMO, J., *The Center for Intercultural Formation, Cuernavaca, Mexico, its reports (1962–1967) and Illich's Critical Understanding of Mission in Latin America*. s. 459

⁶⁹ *Ibidem*, s. 460

Centrum nabízelo prostor pro výzkum a vzdělávalo pracovníky ve třech okruzích. První se věnoval jazyku, druhý interkulturní komunikaci a třetí okruh se zabýval spirituální formací. Centrum také publikovalo články a knihy.⁷⁰

Freire se s Illichem sešel poprvé v Brazílii, když cestoval do Ria de Janeiro, rozhodl se cestovat dále, a to do Recife, kde Freire bydlel, v roce 1962.⁷¹ Sešli se také v roce 1974 na konferenci v Ženevě, která byla pod záštitou *Světové rady církví* (WCC), na níž se autoři snažili reflektovat své hlavní pojmy, tedy u Freira *Conscientização*, Illich prezentoval pojem *Odškolnění*.⁷² Dále se sešli také v CIDOCu, kde vedli diskuse o reformách vzdělávání. CIDOC mimo jiné vydával i Freireho knihy.⁷³

Vztah mezi autory byl oboustranný, Freire velmi adoroval Illicha, dodával, že spisy Illicha budou čteny i v následujících dekáдах.⁷⁴

1.2.4 Karel Kosík

V závěru je hodno zmínit i návštěvu Prahy Freirem, který nebyl v Praze náhodou; zastavil se za filozofem Karlem Kosíkem, jehož dílo Freire znal a četl. Při návštěvě řešili témata jako autoritářství, problémy socialismu a jeho nepružnosti a také, jak bylo známo, budoucnost lidí v socialismu, jaké rutinní záležitosti člověka v socialismu čekají. U této myšlenky je dobré se zastavit, protože i Freire řešil otázku budoucnosti člověka a práce ve společnosti.⁷⁵

Freire při uvedení svých pojmů jako generative words (slova plodící/vytvářející), potřeboval doložit, jak je možné, že člověk dokáže reflektovat, a deklaroval, že to jej dokáže odlišit od zvířete.⁷⁶ Zvířata se nedokážou oprostít od své aktivity a tím reflektovat zpětně své činy. Zvířata neznají zítřek či včerejšek, žijí v současnosti. Nemohou vytvářet produkty, přemýšlet nad nimi.⁷⁷ Člověk, ten dokáže vytvářet historii a zároveň je to bytost obklopena již vytvořenou kulturou.⁷⁸

⁷⁰ *Ibidem*, s. 461

⁷¹ GADOTTI, M. *Reading Paulo Freire*, s. 112

⁷² FREIRE, P. *Pedagogy of the Heart*, s. 92

⁷³ *Ibidem*, s. 178

⁷⁴ GADOTTI, M. *Reading Paulo Freire*, s. 116

⁷⁵ FREIRE, P. *Pedagogy of the Heart*, s. 48

⁷⁶ FREIRE, P. *Pedagogy of the Oppressed*, s. 70

⁷⁷ *Ibidem*, s. 72

⁷⁸ *Ibidem*, s. 73

V Kosíkově explanaci rozdílu mezi člověkem a zvířetem dokáže člověk uspokojit své potřeby, ale zvládne své živočišné potřeby udržet, hlavně kvůli práci. Zvíře existuje v časovém úseku, jelikož je času oddáno. Člověk dokáže své potřeby udržet i díky budoucnosti a minulosti, protože je schopen odložit naléhavé uspokojení.⁷⁹

Pokud člověk něco vytváří, tím za sebou zanechává i historii lidského druhu.⁸⁰ S tímto výrokem byl Freire zřejmě obeznámen, protože ve svém díle dále uvádí a upravuje Kosíkovy myšlenky k obrazu svému. V případě, že člověk něco vytváří, nemusí to být pouze materiální věci, ale také koncepty, nápady a plány, zejména díky trojrozměrnosti času, ergo kvůli minulosti, současnosti a budoucnosti.⁸¹

⁷⁹ KOSÍK, K. *Dialektika konkrétního*, s. 139

⁸⁰ *Ibidem*, s. 141

⁸¹ FREIRE, P. *Pedagogy of the Oppressed*, s. 74

2 FREIREHO MYŠLENKY A IDEJE

2.1 Conscientização

Výklad slova *Conscientização* je poněkud nesnadný, protože nemá jednotný význam. Jedná se o slovo pocházející z portugalštiny. Jak je známo, Freire pocházel z Brazílie, kde je portugalština oficiálním úředním jazykem.

Slovo má etymologický původ v latině (*conscientia*), taktéž v latině má mnoho významů. Může znamenat svědomí, smýšlení, poznání, uvědomování si, vědomí. V portugalštině vychází z podstatného jména *consciência* se stejným významem jako v latině. Zároveň je důležité podotknout, že je doprovázeno slovesem *conscientizar*, znamenajíc zvýšit něčí povědomí. Jenže *conscientização* bylo obohaceno o příponu – *ção*, původně by zůstalo pouze slovesem *conscientizar*. S příponou se transformuje do finální podoby slova *conscientização*. Volně se dá přeložit jako proces, jenž má zvýšit něčí povědomí.⁸² V následujícím textu bude autor této práce pracovat s původním, nepřeloženým slovem, protože vypisovat takové slovní spojení by bylo zdlouhavé. Samotný P. Freire vyžadoval, aby se slovo nepřekládalo a například v angličtině se pracovalo s původním, nepřeloženým slovem.⁸³

Freire *conscientização* nevymyslel, leč se mu dává kredit. Původní majitelé a průkopníci slova *conscientização* jsou jeho kolegové z *Vyššího institutu brazilských studií*. Freire se svěřil, že když slovo poprvé zaslechl, mělo pro něj velký, možná až zásadní význam v jeho badatelské práci.⁸⁴

Conscientização je proces, jenž pomáhá člověku změnit jeho život. Získá přehled o sociokulturní realitě, v níž se ocitá. Není v roli pasivního příjemce, ale aktivního jedince, jehož cílem je přetvářet svou realitu.⁸⁵ Dále rozvíjí kritický přístup ke vztahům mezi lidmi. Nejen, že si lid bude vědom své kulturní reality, bude se i politicky angažovat. Postupně si ale bude vědom i svého kontextu sociálně-kulturního nebo ekonomického kontextu.⁸⁶

⁸² CRUZ L., A. *Paulo Freire's Concept of Conscientização*. In: Kress T. M., Lake R. *Paulo Freire's Intellectual Roots: Toward Historicity in Praxi*, s. 171

⁸³ *Ibidem*, s. 172

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ DÍAZ, K. *Paulo Freire* [online]. [cit. 2020-12-11]. Dostupné z: <https://iep.utm.edu/freire/#SH5c>

Během procesu se člověk osvobozuje. Na ženy a muže není nahlíženo jako na objekt, nýbrž jako na aktivní subjekt, jenž tvoří své příběhy. *Conscientização* lze dosáhnout zejména pomocí vzdělávání, společnost musí lidem dovolit přetvářet svou realitu. Zároveň se dbá na reflexi při procesu, ježto reflexe dokáže lidem odkrýt jejich konkrétní situaci.⁸⁷

Člověk si nemůže dopřát pocit být svobodný, jestliže nenastal *conscientização*. Pokud bude bezohledně jednat, bez dobrých záměrů, sobecky, nemůže dojít k procesu zvýšení povědomí. Když se dostaví zjištění, že je jedinec utlačován, má právě uvažovat a konat, aby se osvobodil. Osvobození má být výsledkem, díky němuž bude lid schopen měnit konkrétní situace. Nelze si pouze představovat prospěšnou realitu v hlavě, protože okolí by zůstalo nezměněné.⁸⁸

Freire neopomíná ani dva důležité koncepty, jejichž implementace do *conscientização* je nezbytná. Jedná se o koncept akce a reflexe, a zároveň koncept dialogu. Ovšem autor dále podrobněji *conscientização* dělí na odlišné stupně: polo-nepřechodné vědomí, naivně přechodné vědomí a kriticky přechodné vědomí.⁸⁹

Polo-nepřechodné vědomí charakterizuje fakt, že vnímání člověka je limitované. Je nepřípustné k výzvam učinit změny. Jedinec si lehce splete vnímání reality, a tudíž se mnohdy stává obětí nepříznivých podmínek. Nedokáže porozumět a chápat svou, často zkreslenou realitu. Práce s jedincem je namáhavá, protože probudit u něj myšlenku, aby změnil svou životní realitu, je náročné.⁹⁰

Naivně přechodné vědomí je víceméně mezistupněm. Může se zdát, že se budou projevat tendence změnit svou nepříznivou realitu, jenže bohužel tendence jsou nedostačující. Vědomí je mnohdy podobné polo-nepřechodnému. Naivně přechodné vědomí je obohaceno o emoční náboj. Nastává riziko, že jedinec bude jednat v afektu. Bude raději vést polemiky než dialogy. Taktéž má neucelené představy o své budoucí, již změněné realitě. Argumenty, jež předkládá, jsou vágní.⁹¹

⁸⁷ GADOTTI, M., *Freire's Intellectual and Political Journey*. In: TORRES, C. A., *The Wiley Handbook of Paulo Freire*, s. 39

⁸⁸ CRUZ L., A. *Paulo Freire's Concept of Conscientização*. In: Kress T. M., Lake R. *Paulo Freire's Intellectual Roots: Toward Historicity in Praxi*, s. 173

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ *Ibidem*, s. 174

⁹¹ *Ibidem*.

Kriticky přechodné vědomí tvoří poslední stupeň. Pro člověka znamená, že se ve vědomí orientuje a snaží se předcházet zkreslení při vnímání problémů. Veškeré problémy analyzuje, neupadá do předběžných závěrů. Nechce přesměrovat zodpovědnost. Je si vědom, že zodpovídá za své činy, a místo polemiky se pokouší o dialog. Jedinec není pasivní, ale aktivní. Při výskytu problémů je otevřen k více řešením. Není spokojen pouze s jedním závěrem.⁹²

Ačkoliv se vědomí rozděluje, nemusí znamenat, že ten, kdo spadá do polo-nepřechodného vědomí, nemá šanci na změnu ve svém okolí. Naopak je důležité, aby se nezanevřelo ani na jedince, který nemusí mít zájem o participování na změně. Ne nadarmo má člověk motivovat i druhé, aby probudili své vědomí a stali se z nich aktivně podílející. Každý má svoji hodnotu, a opravdu každý může změnit svou realitu.⁹³

2.2 Humanizace a dehumanizace

Freire postuluje, že se lidský druh dostává do rozepří. Rozepře existují mezi humanizovaným a dehumanizovaným. Vyřešit se má tento problém tím, že se lidský druh bude snažit humanizovat každého. Na jednom pólu se nachází humanizace a objevuje se ten, jehož doména je využívání, násilí a nespravedlnost vůči ostatním. Sem se řadí utlačovatel (oppressor). Na druhém pólu se objevuje dehumanizace – sem patří ten, kdo je utlačován (oppressed). Utlačovaní prahnou po humanizaci, snaží se znovu překonat překážky a získat, co jim bylo odejmuto.⁹⁴

Poslání utlačovatelů je tedy prosté – uchovávat stávající rozdělení i nadále, protože utlačovatelům to dává značné výhody. Utlačovatel může vést lid k tomu, aby si neuvědomoval vlastní podstatu života, dokáže tak utvrdit svou pozici vůči ostatním. Utlačovaní mají poslouchat utlačovatele a bezmyšlenkovitě respektovat příkazy.⁹⁵

Dříve či později dojde dehumanizovaný k myšlence, že je potřeba vymanit se z nadvlády utlačovatele. Utlačovaný se ale nemá pokoušet o svržení svého oponenta, a tím si jej podmanit. Má čelit problému a nastolit tak egalitářství mezi oběma. Je důležité, aby se utlačovaný pokusil o humanizaci jak utlačovaných, tak utlačovatele souběžně.⁹⁶

⁹² *Ibidem.*

⁹³ DÍAZ, K. *Paulo Freire* [online]. [cit. 2020-12-1]. Dostupné z: <https://iep.utm.edu/freire/#SH5c>

⁹⁴ FREIRE, P. *Pedagogy of the Oppressed*, s. 18

⁹⁵ *Ibidem.*

⁹⁶ *Ibidem.*

Pokus o vysvobození z nadvlády utlačovatele je pouze v rukou utlačovaných. Ti totiž rozumí svým potřebám a nárokům na život. Výše zmíněný vztah je v režii utlačovatele a je téměř bez jakéhokoliv vlídného vztahu. Utlačovaný může díky osvobození zřídít nový vztah, v němž bude ukotvena láska a přijetí.⁹⁷

2.3 Svoboda

Když je objasněn vztah a role utlačovatele a utlačovaných, je vhodné se zabývat svobodou. Svoboda pro Freira znamená více než svoboda projevu a právo na vlastní názor. Pro něj má svoboda představovat šance a zlepšení životní situace, šance být více člověkem. To je právo, jež by mělo být umožněno každému.⁹⁸

Když Freire pracoval se sedláky, jeho práce spočívala v tom, že se měl spolupodílet na reformě práva na vlastnění půdy. Sedláci měli mít prioritu získat pozemek, který mohou obdělávat a vlastnit. Jejich vize ale byla dost podobná vizi jejich bývalého majitele. Domáhali se moci nad ostatními sedláky a rovněž moci dávat příkazy. Viděli v předchozím životě, jak utlačovatelé byli svobodní, mohli mít majetek, aniž by sami na něm pracovali.⁹⁹

Utlačovaní (v tomto případě sedláci) měli interiorizovanou podobu utlačovatele, jednali tak, jak jednal utlačovatel. Sedláci se ani nemohli zachovat odlišně, jelikož neměli jinou představu, jak se svobodou naložit. Mohli se obávat toho, co přijde, kdyby se rozhodovali protichůdně než jejich předchůdce, utlačovatel. Freire se snaží rozkrýt problém a nabízí sedlákům možnost nahradit v mysli tradiční obraz utlačovatele. Dosadit za něj autonomii a odpovědnost za vlastní jednání.¹⁰⁰ Za svobodu se má bojovat. Člověk se má snažit si ji vydobýt, ale nenakládat se svobodou, jako kdyby to byl dar.¹⁰¹

Strach ze svobody bývá pro většinu utlačovaných velké riziko. Riziko, že se nepodaří jejich situaci změnit k lepšímu. Utlačovaní musí překonat vizi, že je jejich situace bezvýchodná. Pokud nebudou motivováni, nedá se změnit mnoho. Motivace hraje zcela zásadní roli, díky níž jsou utlačovaní o krok blíže k řešení. S novým zřízením a novými rolami se mohou vypořádat právě díky iniciaci k transformaci dosavadní situace.¹⁰²

⁹⁷ *Ibidem*, s. 19

⁹⁸ DÍAZ, K. *Paulo Freire* [online]. [cit. 2020-12-1]. Dostupné z: <https://iep.utm.edu/freire/#SH5c>

⁹⁹ *Ibidem*.

¹⁰⁰ FREIRE, P. *Pedagogy of the Oppressed*, s. 21

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² *Ibidem*.

2.4 Bankovní koncept

Bankovní koncept (banking concept) patří k nejznámějším myšlenkám, které Freire deklaroval. Odráží se v něm vztah mezi utlačovaným (nyní žákem) a utlačovatelem (pedagogem). Autor se vyrovnává se současným tristním stavem školství. Název je inspirován samotným systémem a fungováním bank. Banka totiž slouží i k úsporám peněz. Klient dojde do banky, vloží hotovost a příležitostně si ji vyzvedává. Podobným způsobem funguje bankovní koncept. Žák má informace dostupné jen zřídka. Má samozřejmě možnost si informace vyzvednout, ale musí přijít pedagog, jenž mu informace předá.¹⁰³

Freire rozjímá, jak je možné, že vztah mezi pedagogem a žákem došel tak daleko. Pedagogovým úkolem je předat žákovi vědomosti, jež se zcela oddělují od žákovy reality. Vědomosti žákovi nejsou blízké, jsou pouze odpojeny od reality. Žák memoruje a opakuje fakta, aniž by si uvědomoval, čemu se to vlastně učí. Nedochozí k odhalení pravého významu vědomostí. Ve škole se má žák učit vědomostem, které mu jsou blízké.¹⁰⁴

Z žáka se kvůli pasivitě stává kontejner, nádoba, která je postupně zaplňována pedagogem. Čím více se zaplní, tím lepší pedagog je. Staví jej do vyšší pozice než žáka. Freire jde dále a přirovnává žáka k úschovně. Úschovna, jež slouží pedagogovi k tomu, aby si odložil, co je nepotřebné a co sám pedagog ví. Prostor pro žáka být kreativní není. Vědomosti mají jen ti chytřejší, a ti méně bystří jsou smířeni s tím, že se ničemu nepřiucí.¹⁰⁵

Pedagog se prezentuje jako ten, jehož vědomosti jsou daleko rozsáhlejší než vědomosti žáků. Ti čekají, co jim pedagog předá. Student se cítí odcizen v takovém procesu, poněvadž nemá možnost participace. V bankovním konceptu se odhaluje problematika, s níž je veřejnost obeznámena. Pedagog má vyšší postavení než žák, ten pouze poslouchá, neruší a pečlivě si píše. Když učitel mluví, nedojde k dialogu směrem k žákovi. Žák se nemůže vyjádřit, čemu by se chtěl učit. O náplni učiva (kurikula) rozhoduje pouze pedagog.¹⁰⁶

Pasivita žáků má napomáhat k udržení již nastoleného společenského systému. Nelze žákům dopřát aktivity či činnosti, které by rozvíjely aktivní participaci.¹⁰⁷ Jedná se o nebezpečí, jež se může zvrátit v něco nepředstavitelného.

¹⁰³ CIPRO, M. *Prameny výchovy: Galerie světových pedagogů. Dvacáté století*, s. 624

¹⁰⁴ FREIRE, P. *Pedagogy of the Oppressed*, s. 44

¹⁰⁵ *Ibidem*, s. 45

¹⁰⁶ *Ibidem*, s. 46

¹⁰⁷ GADOTTI, M. *Reading Paulo Freire*, s. 52

Utlačování nicméně nejsou na okraji společnosti, jsou uvnitř. Jsou uvnitř z vůle utlačovatele. Jsou v zajetí utlačovatele, jehož posláním je pouze předávat informace. Řešení této situace je, aby se utlačovaní stali svéprávnými, nemají sloužit ostatním. Osamostatněním se ale stávají hrozbou v očích utlačovatele.¹⁰⁸

Pedagog nemá být ten, jenž upevňuje svou moc nad ostatními. Svou profesi může vykonávat na základě vlídného vztahu s žáky, bude se snažit být nápomocný.¹⁰⁹ Má vytvářet prostor pro dialog. Pedagog má vědět o svých žácích i to, z jakého sociálního prostředí pocházejí a v jaké situaci se naskýtají. Pedagog by měl učit kohokoliv, je irelevantní, z jaké sociální vrstvy pochází. Studenti se mají učit, jak bojovat proti autoritářství, dbát a pečovat o demokracii.¹¹⁰

Pedagogové jsou političtí militanti, protože bojují proti sociální nespravedlnosti. Nemají učit pouze své odborné předměty. Jejich misí je, aby se angažovali v zásadních společenských otázkách.¹¹¹

Ti, kteří jsou odhodláni k osvobození utlačovaných, musí jednoznačně odmítnout bankovní koncept. Musí se oprostít od myšlenek, že žáci jsou pouze k tomu, aby sloužili jako úschovny. Osvoboditel má nastolit nový koncept – kladení problému (problem posing).¹¹² Tento koncept záměrně odepřel ideu, že pedagog je všemohoucí. Nyní již pedagog není výše postaven, ale nachází se ve stejné rovině s žákem. Díky kladení problémů se neučí jen žák, ale i pedagog.¹¹³

Pedagog prezentuje žákům různé obsahy tak, že materiály, které předá, poté spolu s žáky reflektuje, hodnotí. Žáci následně vše zpracují a pedagog reflektuje i své předchozí vědomosti. Žák má prostor vyjádřit svůj názor.¹¹⁴ Student je více odhodlán spolupracovat nejen s ostatními, ale i s pedagogem. Má lepší vztah k pedagogovi, když ví, že i na jeho názoru záleží.

Vzdělávání na této bázi může změnit i žákův obraz o světě. Žák není izolován od světa, s novým konceptem se považuje za součást světa. Svět není mimo něj, svět je jeho součástí.¹¹⁵ Vzdelávání má za úkol pomocí reflexe neustále nastolovat naději, že svět dokáže změnit i přesto, že svět se stále přetváří a vyvíjí.¹¹⁶

¹⁰⁸ FREIRE, P. *Pedagogy of the Oppressed*, s. 47

¹⁰⁹ FREIRE, P. *Teachers as Cultural Workers*, s. 102

¹¹⁰ *Ibidem*, s. 103

¹¹¹ *Ibidem*, s. 104

¹¹² FREIRE, P. *Pedagogy of the Oppressed*, s. 52

¹¹³ *Ibidem*, s. 53

¹¹⁴ *Ibidem*, s. 54

¹¹⁵ *Ibidem*.

¹¹⁶ GADOTTI, M., *Freire's Intellectual and Political Journey*. In: TORRES, C. A., *The Wiley Handbook of Paulo Freire*, s. 39

Kladení problémů dává žákům více svobody ve svých úvahách. Nemusí se spokojit s jednou správnou odpovědí. Tento koncept rozvíjí kritické myšlení, žáci jsou si vědomi, že svět přetvářejí a mění.¹¹⁷ Dále se s konceptem kladení problémů člověk stává humanizován. Nelze tento koncept praktikovat o samotě či v izolaci. Pouze ve společenství a solidaritou lze dosáhnout takového výsledku, díky němuž se člověk stane člověkem. Nebude v zajetí druhých a nebude ani bránit ostatním, aby došli k humanizaci.¹¹⁸

2.5 Dialog

Je vhodné začít výklad o dialogu tím, že se stanoví i základní prvek dialogu, tedy slovo. Díky slovu vzniká dialog a díky dialogu se člověk dorozumívá.

Slovo Freire dělí na nepravdivé (false) a pravdivé (true). Nepravdivé slovo nemůže změnit realitu, protože nedochází k akci ani reflexi. Nedochází k reálnému pojmenování, nelze zároveň změnit svět. Slova jsou nepravdivá, protože dochází k pouhému bezmyšlenkovitému pojmenovávání. Jestliže je nepravdivé slovo ochuzeno o reflexi, nelze jej považovat za pravdivé, protože bývá i případnou náhražkou za slovo pravdivé.¹¹⁹ Lidský život by neměl být obklopován nepravdivými slovy. Člověk má být pravdivý sám k sobě, mimo jiné i k ostatním. Má mít možnost, že dokáže pomocí slov změnit svět.

Zatímco pravé slovo prochází akcí-reflexí, dokáže na rozdíl od falešného změnit svět. Není odepřeno utlačovaným, není dostupné jen těm, kteří mají moc nad ostatními. Pravé slovo má být dostupné všem.¹²⁰ Člověk sám nemůže použít pravé slovo bez přítomnosti druhých. Dialog je střetnutím mezi lidmi, jejichž cílem je pojmenovat svět pravými slovy.

¹¹⁷ FREIRE, P. *Pedagogy of the Oppressed*, s. 56

¹¹⁸ *Ibidem*, s. 58

¹¹⁹ *Ibidem*, s. 60

¹²⁰ *Ibidem*, s. 61

Dialog nesmí být odepírán lidem, neboť se jedná o odepírání základního práva. Lidé se mají vzepřít a nedovolit, aby někdo mluvil za ně, případně aby někdo s utlačovanými nakládal nesvéprávně. Utlačovaní se mají vzbouřit a vzít si zpět, co jim bylo odebráno.¹²¹ Musí být jasně vymezeno, že v dialogu je zachována rovnost mezi aktéry. Nelze vést hodnotný dialog, pokud bude zachován koncept, v němž utlačovatel nebude dávat prostor utlačovanému.¹²²

Dialog nemůže vzniknout, pokud v něm nebude ukotvena láska (love). Láska nám dopomáhá k samotnému dialogu, napomáhá ke vzniku. Nebude-li dialog vzájemný, s porozuměním, nelze jej považovat za skutečný dialog. Láska má být k druhým, jelikož ji utlačovaní budou potřebovat k osvobození.¹²³ Dialog dále potřebuje pokoru, potřebuje, aby byla uchováována víra v ostatní. Dialog napomáhá, aby se člověk stal člověkem.¹²⁴

V neposlední řadě dialog nemůže existovat, pokud skrze něj nebude rozvíjen koncept kritického myšlení. Kritické myšlení rozezná realitu jako neustále trvajícím, měnícím. Díky kritickému myšlení dochází k přetváření světa. Bez kritického myšlení vnímáme svět jako neměnný.¹²⁵

Přemýšlet nad obměnou konkrétní reality není v režii naivního myšlení. Naivní myšlení představuje současnost jako již ukotvenou realitu, s níž se člověk vyrovnal a nestojí ani o pokus přetváření. Kritické myšlení si pokládá za prioritu, že bude pokračovat v přetváření světa i z historického hlediska. Utlačovaní získají kontrolu nad svou historií. Budou moci přetvářet realitu pomocí i historických událostí.¹²⁶ Pokud dojde k dialogu, v němž bude rozvíjeno kritické myšlení, stává se člověk humanizovaným.¹²⁷

¹²¹ *Ibidem.*

¹²² BERTRAND, Y. *Soudobé teorie vzdělávání*, s. 161

¹²³ FREIRE, P. *Pedagogy of the Oppressed*, s. 62

¹²⁴ *Ibidem*, s. 63

¹²⁵ *Ibidem.*

¹²⁶ McLAREN, P. *Paulo Freire's Pedagogy of Possibility*. In: Steiner, S. F., Krank, H. M., McLaren, P., & Bahruth, R. *Freireian pedagogy, Praxis and Possibilities Projects for the New Millenium*, s. 8

¹²⁷ FREIRE, P. *Pedagogy of the Oppressed*, s. 65

3 METODY ALFABETIZACE

První program orientován na odstranění negramotnosti započal v Brazílii v roce 1962, ve městě Angicos. Vzdělávalo se okolo 300 zcela negramotných venkovanů, kteří se naučili číst a psát již během 45 dnů. Výsledku si všiml tehdejší prezident João Goulart a pozval Freira, aby položil základy programu na národní úrovni. O dva roky později byly programy připraveny pro 2 miliony obyvatel, nicméně vojenský převrat zmařil veškeré plány.¹²⁸

Freireho metoda nebyla nikterak sofistikovaná, jak bylo uvedeno o několik kapitol výše, Freire vskutku neměl příliš prostředků pro zajištění takového projektu. Pracoval v terénu a měl s sebou zápisník, do něhož si vypisoval poznámky. Příležitostně měl k dispozici diktafon. Neměl předepsané otázky, neměl připravené dotazníky. Dotazování byli negramotní lidé ohledně jejich životů, práce a také byli tázáni na pohled na svět. Záměrem bylo, aby se Freire dozvěděl, jaká frekventovaná slova používají negramotní.¹²⁹

Počáteční fáze spočívala ve využití veškerých slov, jimiž negramotní disponovali a pravidelně používali. Pedagogova snaha byla v odhalení sociální reality, v níž se negramotní pohybovali. Přirozeně následovalo uvědomění problémů, se kterými se lidé potýkali.¹³⁰

3.1 Generative words (Slova vytvářející/plodící)

Generative words (*slova nově vytvářející/plodící*) je spojení, pro něhož není jednotný překlad. Dále se v textu bude pracovat s původním, anglickým spojením, protože vypisovat dlouze uvedený překlad se jeví jako nepřesný, ne úplně dostačující.

Generative words by měla být blízká negramotným lidem, neměla by to být slova, jež nemají co do činění s jejich životy. Při začátku procesu je vhodné, aby se zjistilo, jaká slova jsou důležitá. Ta by měla mít význam pro každodenní život, poté dojde na spojení otázek spolu s existenciálními záležitostmi, taktéž s politickým děním.¹³¹

Počáteční fáze by měla sloužit k nastolení idejí, o nichž má být diskuse. Například peníze pracujících. Jak by měl pracující člověk nakládat s penězi? Jak by měl uživit svou rodinu a mít i uspokojené subjektivní potřeby? Které služby si může dovolit?¹³²

¹²⁸ GADOTTI, M. *Reading Paulo Freire*, s. 15

¹²⁹ *Ibidem*, s. 18

¹³⁰ *Ibidem*, s. 19

¹³¹ *Ibidem*, s. 20

¹³² *Ibidem*.

Během této fáze je vymezen prostor pro negramotné a pro jejich pocity, naděje. Lze se domnívat, že se začne budovat vztah mezi pedagogem a žákem. Pedagog může dát prostor pro vyjádření i v nedůvěru podoby procesu alfabetizace.¹³³

Druhá fáze by mohla sloužit k podnětům, jestli jejich situace je příznivá. Může mít zemědělec práci, v níž bude čas pro osobní volno, spravedlivé pracovní podmínky, místo pro seberealizaci? Jaké jsou příčiny malého platu? Ve skupině je potřeba vést participanty k diskusi nad tématy, udělat prostor pro svobodné vyjadřování, nechat místo pro formulaci myšlenek.¹³⁴

Třetí fáze je krok ke změně, jak by peníze měly být využity? Čeho se vyvarovat při utrácení peněz? Jak vysoké platy by měly být? Na koho se obrátit v případě, že chci něčeho dosáhnout?¹³⁵ V této fázi budou jednotlivá slova kodifikována, pedagog vymeží i význam slov. Generative words mohou mít i existenciální ráz. Případná diskuse vede k počátkům a vlastně ke vzniku kritického *Conscientização*, zároveň započne proces učení číst a psát. Kodifikace mohou ilustrovat i současné dění ve světě, ale i národní problémy.¹³⁶

Čtvrtá fáze slouží pro sumarizování a nastavení denního režimu, v němž bude probíhat tento proces. Je klíčové nastavit program, aby byl vhodně sestaven i pro žáky, aby vyhovoval oběma stranám, protože proces učení nemá být výhodný jen pro pedagoga.¹³⁷

Závěrečná fáze je sepsání karet, na nichž budou zaznamenána další slova odvozená, která budou samozřejmě vycházet ze slov původních.¹³⁸ Žákovi se tak otevře další možnost naučit se více slov. Karty jsou diskutovány v kruzích, pedagog pouze doplňuje, případně upravuje významy slov. V kruzích se samozřejmě dbá o dialog, férové jednání a zacházení. Pedagog není ve vyšším postavení, nedomestikuje žáky.¹³⁹

Jestliže jsou ustanoveny podmínky, proces může být zahájen. Nejprve se kodifikuje slovo, jež je jakýmkoliv způsobem vyobrazeno. Například může být nakresleno na papíře a spolu s tím následuje debata o daném Generative word. Když je vyčerpána kodifikace, je objasněn i význam, může se proces posunout dále a věnuje se pozornost participantům.

¹³³ FREIRE, P. *Education for Critical Consciousness*, s. 43

¹³⁴ GADOTTI, M. *Reading Paulo Freire*, s. 20

¹³⁵ *Ibidem*.

¹³⁶ FREIRE, P. *Education for Critical Consciousness*, s. 45

¹³⁷ *Ibidem*.

¹³⁸ CIPRO, M. *Prameny výchovy: Galerie světových pedagogů. Dvacáté století*, s. 624

¹³⁹ FREIRE, P. *Education for Critical Consciousness*, s. 45

Klade se důraz na vizualizaci, a ne na memorování slov, protože se stávalo, že se memorovala slova bez objasnění významu. Je podstatné zmínit, že během přechodových fází je vskutku věnován i prostor pro případné dotazy, či může být více času vyhrazeno explanaci.¹⁴⁰

Po vizualizaci se generative word napíše zvlášť na papír, desku, bez grafického zobrazení. Bude pouze nápis, jenž se prezentuje a obměňuje s grafickým zpracováním. Tento nápis se dále rozdělí na slabiky, a jakmile je generative word rozpoznáno, pedagog postuluje podobnosti s původními slovy či nově složenými. Svým žákům pedagog prezentuje vznik slova za pomoci souhlásek spolu se slabikami. Na závěr se pomocí karet, uměleckého ztvárnění, odhaluje, jak generative words vznikají. Poté mají žáci prostor různě skládat a vytvářet nová slova.¹⁴¹

Freire se chce vyvarovat rutinnímu učení, protože nedochází k participaci ze strany žáků. Důležité je naučit lidi číst a psát, protože budou humanizováni, dosáhnou *Conscientização*. Lidé nebudou na okraji společnosti, ale jako součást společnosti. V době, kdy Freire vedl Národní program pro odstranění negramotnosti, plánoval kurzy založené na tomto principu. Jako důkaz může posloužit, že Freire naplánoval okolo 20 000 programů po celé Brazílii, ale vojenský převrat zamezil veškerým jeho dalším snahám.¹⁴²

3.2 Slabikáře

Slabikáře byly podrobeny velké kritice ze strany Freira, a to na základě dvou premis. Ta první spočívala v tom, že zvolená slova jsou rozdělena na slabiky, které zvolil pedagog. Jediné, čeho slabikář docílí, že daná cvičení budou žákem memorována a nemá možnost si zvolit, jaká slova či slabiky se bude učit. Druhá premisa zní, že slova, jež se žák učí, nemají nic společného s životem žáků. Slabikáře obsahují slova, u nichž se žáci jen pozastaví, zapamatují, ale reálný užitek z nich žák mít nebude. Slova jsou neznámá a zcela mimo žákovu sociální realitu. Slabikáře nemají ani ponětí o žakově životě.¹⁴³

¹⁴⁰ *Ibidem*, s. 46

¹⁴¹ *Ibidem*.

¹⁴² FREIRE, P. *Education for Critical Consciousness*, s. 48

¹⁴³ GADOTTI, M. *Reading Paulo Freire*, s. 24

Freire byl přesvědčen, že vědomosti by neměly být pouze transformovány, ale žákovi by měl být ponechán prostor pro kreativitu. Žák má být zapojen do procesu učení.¹⁴⁴ Freire se rozhodl, že nebude dál používat ustanovené slabikáře. Došlo mu, že ale potřebuje výukový materiál, něco, co by substituovalo slabikář. Organizace (SESI) měla za úkol zprostředkovat výukové listy, ale kvůli vojenskému převratu nebyl prostor pro nové materiály. V exilu se ale Freiremu podařilo shromáždit materiály, které později vydal.¹⁴⁵

Tradiční slabikář není lukrativní a žákům nedává prostor pro kreativitu; u Freira je zásadní, aby pedagog byl zainteresován a byl také v užším kontaktu s žáky. Proč by dělník po celodenním namáhavém dni měl začít listovat slabikářem, v němž stojí, že Ema má mísu, či Ema mele maso. Co s takovými informacemi bude dělník dělat? Kde je jeho sociální realita? V pozadí běžné školy je hmatatelný autoritářský ráz, je předáváno vědění, aniž by bylo reflektováno či diskutováno s aktéry výuky. Pouze používá autoritářské metody, díky nimž docílí, že žáci budou dávat pozor.¹⁴⁶

Freire reagoval na situaci tak, že se pokusil sestavit vlastní, kulturní slabikář založený na jeho metodách. Metodách, o nichž si byl vědom z vlastní praxe a pozorování, že mají význam a jsou platné. Velký důraz je kladen na dialog a na participaci žáků a pedagogů. Na jednom příkladu Freire proklamoval, proč je dobré umět základní počty v běžném životě, poukazyval na příklady z praxe, díky nimž bude zemědělec schopen spočítat si výplatu. Kulturní slabikáře se mají variovat, nelze mít univerzální slabikář. Veškeré materiály by měly být s to reflektovat lokální problémy a jejich sociální dopad na žáka. Proč je nutné, aby se konala konference za účelem sestavení jednotného slabikáře? Pedagog má mít možnost sestavit kulturní slabikář, poněvadž může mít přehled o svém okrese.¹⁴⁷

¹⁴⁴ *Ibidem.*

¹⁴⁵ *Ibidem*, s. 25

¹⁴⁶ *Ibidem.*

¹⁴⁷ *Ibidem*, s. 25–26

4 DRUHÝ ŽIVOT PAULA FREIRA

4.1 Ohlasy ve světě

Paulo Freire se neseťkal pouze s pozitivními ohlasy, leč se snažil myslet globálně a jeho metody byly aplikovány i v zemích třetího světa. Důkazem negativních ohlasů může posloužit, že nejednou nebyl pozván na různé konference, například když nebyl pozván na setkání UNESCO v Paříži. Na setkání nebyl nikdo ze zástupců Latinské Ameriky. Freire explicitně nebyl pozván, jelikož nebyl považován za pedagoga. Říkalo se o něm, že jeho ideje jsou víceméně politické než pedagogické. Freire byl přesvědčen, že tím, že jej nepozvali na setkání, sami dělali „politikaření.“¹⁴⁸

Když se po exilu vrátil do Brazílie, byl v 80. letech pozván k diskusi ohledně potřeb vzdělávacího systému v Brazílii. Na této diskusi mohl Freire údajně sdílet své nápady a metody. Ovšem výsledek nebyl přívětivý, jelikož v této diskusi opakoval jen své „zastaralé“ myšlenky a ideje, které přestávaly používat i právě země třetího světa. Tvrdilo se, že Freire již není schopen vymyslet něco nového či modifikovat své metody. Byl kritizován, že žije v minulosti, a že nehodlá investovat svůj čas do budoucnosti vzdělávání.¹⁴⁹

Podle názorů široké, ale i odborné veřejnosti, rodiče učili děti číst a psát i před socialismem či kapitalismem, nebyla tedy potřeba klást důraz na boj mezi utlačovaným a utlačovatelem. Nač psát o problému třídního rozdělení, když děti uměly psát, aniž by se musely angažovat v politických otázkách.¹⁵⁰

Marxisté dále Freireho kritizovali, protože dle nich nevěnoval prostor pro vysvětlení třídního boje jako takového. Když podává výklad o vztahu mezi utlačovaným a utlačovatelem, marxistům nebylo jasno, jaké stanovisko mají k těmto myšlenkám zaujmout. Není totiž podrobněji vysvětleno, jak má k třídnímu boji dojít. Freireho popis třídního boje je spíše obecný, což marxisty neuspokojilo.¹⁵¹

¹⁴⁸ FREIRE, P. *Pedagogy of Hope*, s. 1

¹⁴⁹ GADOTTI, M. *Reading Paulo Freire*, s. 125

¹⁵⁰ *Ibidem*, s. 126

¹⁵¹ *Ibidem*, s. 128

Jednou ze známých kritik je také kritika samotného jazyka, jímž je napsána kniha *Pedagogy of the Oppressed*. Tato kniha byla považována za téměř nečitelnou, protože jí nešlo porozumět. Má se za to, že je napsána velmi arogantně, je v ní užito příliš odborných termínů, a tak je nedostupná lidem, kteří neovládají odborná slova a názvy. Freire ale odvětil, že lidé knihu vidí těžce napsanou, až nečitelnou, ovšem lidé také vidí problém tam, kde není. Dle něj jazyk nebyl odborný, šlo zejména o sdělení a o to, co je v knize klíčové. Freire zřejmě chtěl také potvrdit, že dokáže psát odborně.¹⁵² Byl zároveň kritizován, že jeho myšlenky jsou odtržené od reality. Rozdělení společnosti nebylo vnímáno tak, že existují pouze *utlačovatelé* a *utlačovaní*.¹⁵³

O něco radikálnější kritika byla vznesena na Freireho, poněvadž mu bylo vytýkáno, že jeho myšlenky nejsou ničím originální. Nic nového do pedagogického prostoru nepřináší. Pouze kopíruje explicitně Hegelovu myšlenku Pána a Raba, a také pasáže o problematice postavení člověka ve společnosti, o nichž píše Kosík v knize *Dialektika konkrétního*.¹⁵⁴

Takovým kritikám Freire neodpovídal direktivně. Místo toho se pokusil vysvětlit své myšlenky zevrubněji bez použití invektiv, či bez pořádání diskusí s kritiky, což jej mohlo limitovat. Domníval se, že bude cíleně napadán, a tím kritici budou jeho myšlenky a ideje spíše deklasovat.¹⁵⁵

V knize *Pedagogy of the Oppressed* je řečeno, že metody nelze aplikovat na všechny. Freireho myšlenky mohou ukázat žákovi, že může využít vlastní potenciál, aby poznal sám sebe a své postavení ve společnosti. Nabízí lidem možnosti, jak se naučit číst a psát, být si vědomi sociální reality, v níž se ocitají. Freire nelpí na kompetitivnosti, lidé by měli mít možnost se projevit v demokratickém zřízení, neboť jejich hlas by měl být zastoupen.¹⁵⁶

Freireho ideje, konkrétně *Conscientização* a *Dialog*, jsou napadány z několika důvodů. Pokud budou partícipanti praktikovat dialog, který má být založen na lásce, důvěře v lidi, naději, pokoře, jak má tento dialog vzniknout, když se například partícipanti nebudou znát. Je nesnadné důvěřovat druhým, když žák neví, s kým má tu čest. Kdo má rovněž začít nenásilný dialog, když nemá být určen člověk, jenž má vést diskusi.

¹⁵² SCHUGURENSKY, D. *The Legacy of Paulo Freire: A Critical Review of His Contributions*, s. 5–6

¹⁵³ SCHUGURENSKY, D. *Paulo Freire*, s. 130

¹⁵⁴ *Ibidem*, s. 133

¹⁵⁵ GADOTTI, M. *Reading Paulo Freire*, s. 129

¹⁵⁶ GIROUX, H., FREIRE, A. A. M., STEINBERG, S. R. *On Critical Pedagogy*, s. 155

Je důležité, aby nedocházelo ke konfliktům při dialogu. Pokud se určí jedna osoba, jež povede diskusi, může si zároveň přizpůsobovat, jak a kdo se bude v dialogu projevoval.¹⁵⁷

Proces *Conscientização* má za úkol změnit společenské postavení za účelem zlepšit život žáka k lepšímu. Kdykoliv se o tento proces někdo pokusí pomocí dialogu s žáky, může být překážkou právě faktor, že žáci nebudou motivováni. V uvědomovacím procesu není stanoveno, co dělat, když žák neparticipuje. Není známo, kdo bude mít hlavní slovo v procesu *Conscientização*. Pedagog se může snažit pokusit o tento proces, ale i pedagog je vlastně ten, kdo má vědomosti a žáci je nemají.¹⁵⁸

Zároveň pedagog určuje, zda nabyté vědomosti jsou správné či ne. Pokud žák nedojde k nějakému pokroku, má se za to, že je radikálně utlačován, a proto nemůže dojít ke změně. Na druhou stranu, jestliže student bude mařit vyučování, je jasné, že již podlehl myšlenkám utlačovatele, tudíž nelze s ním pracovat dále.¹⁵⁹ Když žáci nebudou chtít být vysvobozeni ze zajetí utlačovatele, pedagog by se měl připravit, že v takových situacích nelze změnit jejich realitu či jejich zájmy a pohled na svět.¹⁶⁰

Freireho dílo ale poukazuje také na demokratické prvky ve vzdělávání. Ve své práci je jasně vymezen proti autoritářskému vzdělávacímu procesu. Kritika školství, již vznesl, byla považována za reakci na nerovnosti ve vzdělávání. Výše zmíněnou kritiku lze považovat za adekvátní a na místě, ale Freire během práce postupně svá díla přepracovával a reflektoval.¹⁶¹ Díky exilu byl také u klíčových událostí, zejména u agrární reformy v Chile, kde mohl sesbírat potřebné materiály pro své knížky. Jeho metody na odstranění negramotnosti byly klíčovými příspěvky, které pomohly světu nahlížet na problematiku negramotnosti.¹⁶²

¹⁵⁷ MEJÍA, A. *The Problem of Knowledge Imposition: Paulo Freire and Critical Systems Thinking*, s. 68

¹⁵⁸ *Ibidem*, s. 69

¹⁵⁹ *Ibidem*, s. 70

¹⁶⁰ *Ibidem*, s. 71

¹⁶¹ GAJARDO, M., *Finding Freire in Chile*. In. TORRES, C. A., *The Wiley Handbook of Paulo Freire*, s. 103

¹⁶² *Ibidem*, s. 114

V současné době ale známý protagonista Giroux poukazuje na to, že například v Severní Americe od roku 1980 není významnější představitel a kritik než Paulo Freire. Dále vyzdvihuje, že Freire se domáhá, aby lidé měli cit pro svobodu a jejich práva, protože je možné, že s rostoucími protidemokratickými tendencemi ve společnosti, jsou právě tyto hodnoty velice ohroženy.¹⁶³ Lze mimo jiné pozorovat, že rostou rozdíly mezi soukromými a státními školami. Freireho ideály jsou věnovány sebereflexi ve vzdělávacím procesu, jenže dle Giroux ve školách není příliš prostoru věnováno tomu, jak reflektovat své činy.¹⁶⁴

Freireho program na odstranění negramotnosti nebyl určen těm, kteří by po absolvování procesu nastoupili do podřadné práce či měli zajištěnou kariéru. Spíše byl program cílen tak, aby člověk dokázal zvládnout svůj život. Lidé mají vědět o svých možnostech, také ale si být vědomi, kde žijí a v jakých podmínkách. Pokud budou vyhovující podmínky zajištěny, člověku nic nebrání, aby začal svůj život naplno žít.¹⁶⁵

Zprostředkovávání Freireho metod může mít značné problémy, pokud se dostanou do nesprávných rukou – Giroux uvádí ku příkladu vládnoucí elity, náboženské extrémisty či pravicové nacionalisty. Pokud by jeho metody byly použity nesprávně, mohlo by se stát, že lidé autora samotných myšlenek odsoudí, aniž by například byly známy skutečné zásady jeho myšlení. Je také na žákovi si určit, zda se chce učit takovými metodami.¹⁶⁶

I přes kritiku ze všech stran, se Freireho knihy prodávaly ve velkém množství, zároveň byly překládané do desítek jazyků. Nelze přehlédnout jeho snahu o propojení teorie s praxí. Freireho životní krédo bylo stejné jako Gandhího, tedy – *being the change we want to see in the world* (volně přeloženo-Být změnou, kterou chceme sami vidět ve světě).¹⁶⁷ Jeho kolegové zdůrazňují, že Freire zůstal stejně pokorný, i když se stal slavným. Byl rád za kritiku, věděl, co je třeba stále zlepšovat. Nemyslel si, že jeho díla zůstanou bez kritiky. Svým oponentům naslouchal, ačkoliv se zdráhal přímo odpovídat.¹⁶⁸

Jeho životní nasazení nelze bagatelizovat. Podle jeho blízkých spolupracovníků se Freire odhodlal politicky zapojit i přes nepřízeň podmínek. Dává tak příklad následujícím generacím nebát se jít do neznámého, a hlavně se nebát pokládat otázky.¹⁶⁹

¹⁶³ GIROUX, H., FREIRE, A. A. M., STEINBERG, S. R. *On Critical Pedagogy*, s. 152

¹⁶⁴ *Ibidem*, s. 153

¹⁶⁵ *Ibidem*, s. 154

¹⁶⁶ *Ibidem*, s. 157

¹⁶⁷ SCHUGURENSKY, D. *Paulo Freire*, s. 192

¹⁶⁸ *Ibidem*, s. 193

¹⁶⁹ *Ibidem*, s. 195

Jeho kontribuce do pedagogického myšlení má ale díky jeho celoživotní práci přesah i do ostatních oborů. Lze jmenovat filozofii, sociologii, sociální práci a sociální pedagogiku a jistě lze nalézt další. Také obohatil Teologii osvobození, marxismus a další směry.¹⁷⁰ Dále se nebál deklarovat, že ve světě panuje nespravedlnost a že je potřeba problémy lidstva brát na zřetel. Díla, jež napsal, jsou napsána tak, že poskytují i řešení pro dané problémy. Existují i výhrady, že jeho myšlenky jsou mnohdy naivní. Nicméně, pohyboval se v praxi, a tak mnohé viděl problémy, které lidem činily potíže.¹⁷¹

Sláva u Freireho byla neodmyslitelná, nechtěl ale, aby se z jeho osobnosti stal kult. Svým přívržencům sám doporučoval, aby jeho díla četli s ohledem ke kulturnímu kontextu a také z historického hlediska. V případě vzniku jakéhosi kultovního hnutí by se Freire distancoval od pozice jakéhokoliv jmenování vůdce. V tomto případě by totiž hrozilo, že již nebude vnímán jako myslitel s demokratickými hodnotami.¹⁷²

Freireho myšlenky v Severní Americe mohou otevírat diskusi pro celý svět. Ve Spojených státech Freiremu věnovali řadu knih, dokonce i encyklopedii. Střední školy zkoušely implementovat do svých kurikul Freireho koncepty, snažili se zapojit žáky a vést s nimi dialogy. Tyto zkušební projekty neměly ale dlouhého trvání. Existovaly také organizace, které měly programy založené na metodách Paula Freira. Metody byly posléze zařazeny do programů s migranty z Latinské Ameriky.¹⁷³ Mimo jiné byl zájem i v řadách muzejních pedagogů, jejichž pozornost o Freireho dílo byla tak velká, že věnovali workshopy postavené na metodách Freira. *Muzeum moderního umění* v New Yorku pořádalo výstavy i o Freireho životě.¹⁷⁴

V Los Angeles vznikla *Kalifornská asociace Freireho vzdělavatelů*, založená *Institutem Paula Freira* na tamní univerzitě. Tato asociace dále inspirovala ke vzniku neziskové organizace *Pedagogika a divadlo utlačovaných*, jejímž cílem je boj za sociální spravedlnost. Organizace pořádá každoroční konference.¹⁷⁵

Lze najít Freireho odkaz i v Evropě, kde se také pořádají mezinárodní konference. Jedna například v Bologni v roce 2000, jež byla organizována *Italským institutem Paula Freira*. V reakci na konferenci byla založena *Universitas Paulo Freire*.¹⁷⁶

¹⁷⁰ *Ibidem*, s. 209

¹⁷¹ *Ibidem*.

¹⁷² *Ibidem*, s. 197

¹⁷³ *Ibidem*, s. 179

¹⁷⁴ *Ibidem*, s. 180

¹⁷⁵ *Ibidem*.

¹⁷⁶ *Ibidem*, s. 181

V Africe je Freireho dílo stále aktuální, jelikož tento kontinent se potýká s mnoha problémy, lze zmínit apartheid (rasová segregace), šíření nemocí, a hlavně problémy s negramotností. Proto vznikl i projekt založený na Freireho principech, s názvem *Thinking Actively in a Social Context* (volně přeloženo jako Aktivní myšlení v sociálním kontextu). Tento projekt má trvání již 14 let a je začleněn do středních škol. Vznikl rovněž projekt o délce 1 roku, jež lze absolvovat v Kapském Městě.¹⁷⁷

Freire chtěl po sobě zanechat formu odkazu, aby lidé pokračovali v šíření jeho učení. Proto nechal zřídit *Institut Paula Freira* v roce 1991 v Brazílii. Cílem institutu bylo, aby shromažďoval zájemce z celého světa za účelem bádání a šíření nejen pedagogických idejí. V institutu se samozřejmě dbalo na reflexi a svobodu bádání. Freire občas zval hosty i v pokročilém věku, nebál se klást otázky, ptát se na názory lidí. Byl překvapen, s jakým nadšením lidé do institutu přichází a jak se podílejí na diskusích.¹⁷⁸

Dále byl zřízen i jeho osobní archiv, v němž měl Freire uchované veškeré své materiály, rozhovory z novin a také různé studie od jeho zahraničních kolegů. Archiv byl hojně navštěvován a dopomohl zvýšit zájem o jeho práci. Badatelé mohli přicházet, přečíst si Freireho spisy a poté bádát na vlastní pěst. Tento archiv byl poté přejmenován na *Centrum Paula Freira*. Toto centrum je stále v provozu a je dostupné všem odborníkům, ale i zájemcům z řad široké veřejnosti. Krátce po zřízení bylo centrum navštíveno přes 5 000 lidmi z celého světa.¹⁷⁹

Institut Paula Freira mimo jiné nabízí i kurzy založené na metodách Freireho. Tento institut nabízí kurzy k tématům jako například: komunity a konfliktní chování v komunitách, ekonomie, sociální zabezpečení a práce, kultura a ideologie, moc a politika, globální problémy. Cena se pohybuje okolo 25 000Kč. Každý kurz má v průměru 14 lekcí, jež obsahují videa a pracovní listy.¹⁸⁰

Freireho myšlení zůstává živé i nadále. Jeho celoživotní práce a oddanost touze po zlepšení podmínek lidí na okraji společnosti byly ovlivněny i díky jeho cestování. Byl svědkem utrpení, špatných podmínek a také nevládnosti ve školách a vzdělávacím systému. Je otázkou, jak by jeho odkaz vypadal, kdyby zůstal pouze v Brazílii.¹⁸¹

¹⁷⁷ *Ibidem*, s. 183

¹⁷⁸ FREIRE, A. A. M., *Collection Educator Paulo Freire*, s. 3

¹⁷⁹ *Ibidem*.

¹⁸⁰ *Freire Institute* [online]. [cit. 2021-03-19]. Dostupné z: <https://www.freire.org/>

¹⁸¹ GIROUX, H., FREIRE, A. A. M., STEINBERG, S. R., *On Critical Pedagogy*, s. 163

ZÁVĚR

Paulo Freire po sobě zanechal proslulé knihy, které mají mít zastoupení i v pedagogické literatuře. Domnívám se, že kdyby jeho knihy byly přeloženy, přitáhly by větší pozornost. Při překladu Freireho knih by jistě měl budoucí překladatel ovládat portugalštinu, protože Freireho spisy jsou psány v jeho rodné řeči. Přeložit sekundární literaturu, by bylo snazší, je otázka, zda by to bylo vhodné, když by v tuzemsku nebyly přeloženy Freireho původní knihy.

V této práci mým cílem bylo představit pedagogické myšlenky a ideje spolu s autorovým životem. Nevložil jsem soukromý komentář, abych Freireho myšlenky kritizoval, případně vychválil, neboť to ani nebylo mým záměrem. Necht' si čtenář udělá názor sám, dle uvážení. Je uvedena kritika, ale také pozitivní působení jeho myšlenek.

V první kapitole jsem popsal Freireho život, spolu s mysliteli a směry, u nichž bylo zřejmé, že se Freire jimi inspiroval. Ačkoliv byl Freire křesťansky založen, přejal řadu idejí od Karla Marxe, jehož myšlenky nebyly vůbec vlídné k jakémukoliv náboženství. Dále byl téměř u zrodu *Teologie osvobození*, což bylo hnutí, jež sjednotilo křesťanství a marxismus. V textu kapitoly je také uveden věhlasný Ivan Illich, jehož pedagogická práce byla významná a průkopnická. Illich byl příznivcem Freira, měl s ním osobní zkušenosti a společně rozvíjeli problematiku školství, ačkoliv Illich byl o něco radikálnější. Závěr kapitoly je věnován českému filozofovi Karlovi Kosíkovi, od něhož Freire čerpal, a dokonce se spolu sešli v Praze. Kosíkova *Dialektika konkrétního* byla velmi významná pro Latinskou Ameriku, jelikož byla přeložena do španělštiny, ale i do portugalštiny.

V druhé kapitole se věnuji zásadním příspěvkům Paula Freira. Díky představení základních myslitelů a směrů je poněkud snazší pochopit, odkud pocházejí ony ideje. Conscientização je vnímán jako proces, u něhož Freire rozvíjí velmi důležitou občanskou roli. Člověk je veden k politické angažovanosti, ale hlavně, aby si byl vědom sociální reality spolu se zapojením do dění okolo něj. S tím Freire přispívá k otázkám humanizace a dehumanizace, neboť opět dokládá, jaké nerovnosti ve společnosti jsou. Není vynechána ani otázka svobody, protože Freire ve svých začátcích byl zainteresován v otázkách týkající se svobody.

Bankovní koncept získal pozornost zejména proto, že se explicitně týká vzdělávacího procesu. Tento koncept může dále budít pozornost a možná je pozoruhodné, jak citlivě Freire vnímal

tento rozpor. Spolu s tímto konceptem je dále uveden dialog, u něhož Freire pobízí, aby byl vnímán jako rovnocenný mezi účastníky dialogu.

S negramotností ve světě se může lidstvo vypořádávat ještě několik desítek let, ve třetí kapitole ale je poukázáno, jaký recept Freire nabízel na odstranění negramotnosti. Tyhle metody získaly proslulost v celém světě a samozřejmě tím Freire získal pozornost v zemích třetího světa. Na tyto metody navazovaly kurzy, které byly vedeny Freirem, také ale jeho metody převzaly země v Africe.

V závěrečné kapitole předkládám zpětnou vazbu na Freireho učení. Kritika mířena na Freira byla možná na místě, ovšem odpovídal na ní nepřímě. Akademici kritizovali jeho myšlenky, protože nebyly místy konkrétněji vysvětleny. Kredit mu zřejmě dávali ovšem tím, že nedokázal vést disputace s kritiky, nemohl tak úplně obhájit legitimitu svých myšlenek. Freire ale položil základy pro další pedagogický směr, tedy pro *Kritickou pedagogiku*, jejíž myšlenky sepsal Giroux spolu s Freireho druhou manželkou. V této kapitole je také poukázáno na přínos Freireho učení a na závěr je popsán vznik Freireho institutů.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

BALLANTINE, Jeanne H., Floyd M. HAMMACK a Jenny M. STUBER. *The Sociology of Education: a Systematic Analysis*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2017. ISBN 978-1-138-23735-3.-3.

BERTRAND, Yves. *Soudobé teorie vzdělávání*. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-216-5.

CARNOY, Martin, TARLAU, Rebecca. *Paulo Freire's Continued Relevance for U.S. Education*, s. 222. In. TORRES, C. A., *The Wiley Handbook of Paulo Freire*. Hoboken, N.J.: Wiley-Blackwell. 2019. ISBN 978-1-119-23671-9.

CARNOY, Martin, TARLAU, Rebecca. *Poster advertising Freire's lecture, July 28, 1983*, s. 225. In. TORRES, C. A., *The Wiley Handbook of Paulo Freire*. Hoboken, N.J.: Wiley-Blackwell. 2019. ISBN 978-1-119-23671-9.

CIPRO, Miroslav. *Prameny výchovy: Galerie světových pedagogů*. Dvacáté století. 3. svazek. Praha: Vlastním nákladem, 2002. ISBN 80-238-8004-7.

CRUZ L., A. *Paulo Freire's Concept of Conscientização*. In. KRESS, TRICIA M and LAKE, ROBERT., *Paulo Freire's Intellectual Roots: Toward Historicity in Praxis*. London: Bloomsbury. 2013. ISBN 9781441111845.

DALE, J., HYSLOP-MARGINSON, E.J. *Paulo Freire: Teaching for Freedom and Transfromation: The Philosophical Influences on the Work of Paulo Freire*. Netherlands: Springer, 2011. ISBN 978-90-481-9099-7.

FREIRE, P., *Education for Critical Counciousness*. New York: Continuum, 2011. ISBN 0-8264-7795-X.

FREIRE, P., & Freire, A. M. *Pedagogy of the Heart*. New York: Continuum. 2007. ISBN 9780826411310.

FREIRE, Paulo, Ana Maria Araújo FREIRE. *Pedagogy of Hope: reliving Pedagogy of the Oppressed*. New York: Bloomsbury, 2014. ISBN 9781472533401.

FREIRE, P., *Pedagogy Of The Oppressed*. London: Penguin Books Ltd. 2017. ISBN 9780241301111.

FREIRE, PAULO and MACEDO, DONALDO P., *Letters to Cristina*. New York: Routledge. 1996. ISBN 0-415-91096-X.

FREIRE, PAULO and MACEDO, DONALDO P., *Literacy: Reading the Word & the World*. London: Routledge & Kegan Paul. 1987 ISBN 0-7102-1417-0

- FREIRE, PAULO, *Teachers as Cultural Workers*. Boulder, Colo.: Westview. 2006. ISBN: 0-8133-4329-1.
- GADOTTI, MOACIR, *Reading Paulo Freire*. Albany: State University of New York Press. 1994. ISBN 9780585044682.
- GADOTTI, M., *Freire's Intellectual and Political Journey*. In. TORRES, CARLOS ALBERTO. *The Wiley Handbook of Paulo Freire*. Hoboken, N.J.: Wiley-Blackwell. 2019. ISBN 978-1-119-23671-9.
- GAJARDO, Marcela, *Finding Paulo Freire in Chile*. In TORRES, Carlos Alberto. *The Wiley Handbook of Paulo Freire*. Hoboken, N.J.: Wiley-Blackwell. 2019. ISBN 978-1-119-236719.
- GIROUX, HENRY A, FREIRE, ANA MARIA ARAÚJO and STEINBERG, SHIRLEY R, *On Critical Pedagogy*. London: Bloomsbury Academic;Continuum. 2011. ISBN 9781441116222.
- GUTIERREZ, G. *The Task and Content of Liberation Theology*. In. ROWLAND, C. *The Cambridge Companion to Liberation Theology*. Cambridge: Cambridge University Press. 1999. ISBN 978-0-521-46707-0.
- ILLICH, Ivan. *Odškolnění společnosti: polemický spis*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001. ISBN 80-85850-96-6.
- KOSÍK, Karel. *Dialektika konkrétního: (studie o problematice člověka a světa)*. 2. upr. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1965.
- KRESS, TRICIA M and LAKE, ROBERT., *Paulo Freire's Intellectual Roots: Toward Historicity in Praxis*. London: Bloomsbury. 2013. ISBN 9781441111845.
- MARX, Karl., *Teze o Feuerbachovi*. In. MARX, Karl. *Odcizení a emancipace člověka* Praha: Mladá fronta, 1967
- MARX, Karl a Friedrich ENGELS. *Komunistický manifest*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1970.
- McLAREN, PETER and LEONARD, PETER. *Paulo Freire*. London: Routledge. 1993. ISBN 0-415-03895-2.
- McLAREN, P. *Paulo Freire's Pedagogy of Possibility*. In. Steiner. S. F., Krank, H. M., McLaren, P., & Bahruth, R. *Freireian Pedagogy, Praxis and Possibilities Projects for the New Millenium*. New York & London: Falmer Press. 2000. ISBN 0-203-00955-X.
- PEČÍNKA, Pavel. *Od Guevary k zapatistům: přehled, složení a činnost gerilových hnutí Latinské Ameriky*. Brno: Doplněk, 1998. ISBN 80-85765-96-9.

ROWLAND, Christopher. *The Cambridge Companion to Liberation Theology*. Cambridge: Cambridge University Press. 1999. ISBN 978-0-521-46707-0.

SCHUGURENSKY, Daniel. *Paulo Freire*. London, UK: Bloomsbury Academic. 2014. ISBN 978-0-8264-8415-4

TORRES, CARLOS ALBERTO. *The Wiley Handbook of Paulo Freire*. Hoboken, N.J.: Wiley-Blackwell. 2019. ISBN 978-1-119-23671-9.

Elektronické zdroje:

BRUNO-JOFRÉ, Rosa a Jon IGELMO ZALDÍVAR. *The Center for Intercultural Formation, Cuernavaca, Mexico, its reports (1962-1967) and Illich's Critical Understanding of Mission in Latin America*. Hispania Sacra [online]. 2014, **66**(Extra_2), 457-487 [cit. 2021-03-03]. ISSN 1988-4265. Dostupné z: doi:10.3989/hs.2014.096

DÍAZ, K. *Paulo Freire* [online]. [cit. 2021-01-04]. Dostupné z: <https://iep.utm.edu/freire/>

FREIRE, A. A. M., *Collection Educator Paulo Freire*. Memory of the World [online]. [cit. 2021-03-19]. Dostupné z: <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/memory-of-the-world/register/full-list-of-registered-heritage/registered-heritage-page-2/collection-educator-paulo-freire/>

Freire Institute [online]. [cit. 2021-03-19]. Dostupné z: <https://www.freire.org/>

KAROLA, J. *Teologie sociální*. Sociologická encyklopedie [online]. [cit. 2021-01-31]. Dostupné z: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Teologie_soci%C3%A1ln%C3%AD

LA DIVERGENCIA ENTRE FREIRE E ILLICH. UNA CONVERSACIÓN CON GUSTAVO ESTEVA. *Comunizar* [online]. [cit. 2021-04-01]. Dostupné z: <http://comunizar.com.ar/la-divergencia-freire-e-illich-una-conversacion-gustavo-esteva/>

MEJÍA, Andrés. *The Problem of Knowledge Imposition: Paulo Freire and Critical Systems Thinking*. Systems Research and Behavioral Science [online]. 2004, **21**(1), 63-82 [cit. 2021-03-08]. ISSN 10927026. Dostupné z: doi:10.1002/sres.558

PACE, E. *Paulo Freire, 75, Is Dead; Educator of the Poor in Brazil* [online]. [cit. 2021-01-17]. Dostupné z: <https://www.nytimes.com/1997/05/06/world/paulo-freire-75-is-dead-educator-of-the-poor-in-brazil.html>

Pedagogia da Esperança: 17 livros de Paulo Freire para baixar e ler na quarentena. In: *CPERS* [online]. [cit. 2021-04-01]. Dostupné z: <https://cpers.com.br/pedagogia-da-esperanca-17-livros-de-paulo-freire-para-baixar-e-ler-na-quarentena/X>;

Regional Divisions of Brazil. Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística [online]. [cit. 2021-04-10]. Dostupné z: <https://www.ibge.gov.br/en/geosciences/territorial-organization/regional-division/21536-regional-divisions-of-brazil.html?=&t=o-que-e>

SESI: Serviço Social da Indústria [online]. [cit.2021-01-06]. Dostupné z: <http://www.portaldaindustria.com.br/sesi/en/about/sesi/>

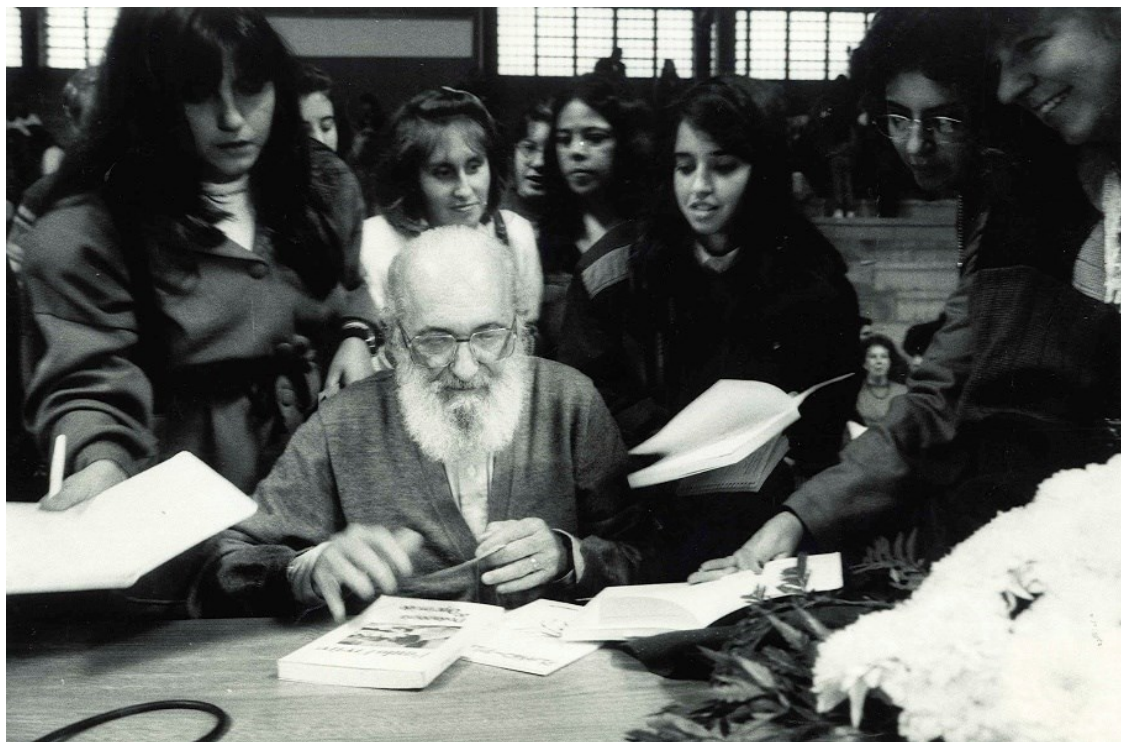
SCHUGURENSKY, D. *The Legacy of Paulo Freire: A critical Review of His Contributions*. *Convergence* [online]. 1998, (31), 1-13 [cit. 2021-03-19]. ISSN 0010-8146. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/234755968_The_Legacy_of_Paulo_Freire_A_Critical_Review_of_His_Contributions

World Council of Churches: What is the World Council of Churches? [online]. [cit. 2021-01-17]. Dostupné z: <https://www.oikoumene.org/about-the-wcc>

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha 1: Freire dávající podpisy	47
Příloha 2: Paulo Freire s Ivanem Illichem	48
Příloha 3: Pozvánka na Freireho přednášku na Stanfordu	49

Příloha 1: Freire dávající podpisy

Zdroj:

Pedagogia da Esperança: 17 livros de Paulo Freire para baixar e ler na quarentena.
In: *CPERS* [online]. [cit. 2021-04-01]. Dostupné z: <https://cpers.com.br/pedagogia-da-esperanca-17-livros-de-paulo-freire-para-baixar-e-ler-na-quarentena/>

Příloha 2: Paulo Freire s Ivanem Illichem (vlevo)

Zdroj:

LA DIVERGENCIA ENTRE FREIRE E ILLICH. UNA CONVERSACIÓN CON GUSTAVO ESTEVA. *Comunizar* [online]. [cit. 2021-04-01]. Dostupné z: <http://comunizar.com.ar/la-divergencia-freire-e-illich-una-conversacion-gustavo-esteva/>

Příloha 3: Pozvánka na Freireho přednášku na Stanfordu

ANNOUNCING

PAULO FREIRE

A FREE PUBLIC LECTURE ON
EDUCATION FOR LIBERATION

JULY 28 **7:30**

**ANNENBURG
Auditorium
STANFORD UNIVERSITY**

PAULO FREIRE, Brazilian educator, author of *Pedagogy of the Oppressed*, *Education for Critical Consciousness*, and *Pedagogy in Process: Letters from Guinea-Bissau*, has led or participated as a consultant to several programs on radical education in Brazil, Chile, Tanzania, Mozambique, Guinea-Bissau and Nicaragua.

CO-SPONSORED BY:
INTERNATIONAL DEVELOPMENT EDUCATION
LATIN AMERICAN STUDIES
THE SCHOOL OF EDUCATION
STANFORD PROGRESSIVE ALLIANCE

Zdroj:

CARNOY, Martin, TARLAU, Rebecca. *Poster advertising Freire's lecture, July 28, 1983*, s. 225. In. TORRES, C. A., *The Wiley Handbook of Paulo Freire*. Hoboken, N.J.: Wiley-Blackwell. 2019. ISBN 978-1-119-23671-9.